ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY KÖRÉBŐL.
Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI
GYULAI PÁL,
OSZTÁLYTITKÁR.

IV. SZÁM. 1870.

ADALÉKOK
A MAGYAR ROKONÉRTELMŰ SZÓK
ÉRTELMEZÉSÉHEZ.

FINÁLY HENRIK,
LEV. TAGTÓL.

Ára 30 kr.

PEST, 1870.
EGGENBERGER-FÉLE AKADEMIAI KÖNYVKERESKEDÉS.
HOFFMANN ÉS MOLNÁR.

A M. TUD. AKADEMIA OSZTÁLYAINAK ÉRTEKEZÉSEIBŐL

1867—70-ig a következők jelentek meg:

I. A Nyelv és Széptudományi Osztály köréből:

I. Szám: Solon Adótörvényéről, Télfy Ivántól. 1867. 14 l. . . . Ára 12 kr.
I. Szám: Adalékok az attikai törvénykönyvhöz, Télfy Ivántól. 1868. 16 l. 12 kr.
III. Szám: A legújabb magyar Szentirásról, Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l. . . . . 20 kr.
IV. Szám: A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről, Szász Károlytól. 1868. 20 l. . . . . 15 kr.
V. Szám: Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása, Toldy Ferencztől. 1868. 15 l. . . . 12 kr.
VI. Szám: A Keleti Török Nyelvről, Vámbéry Armíntól. 1868. 18 l. . 12 kr.
VII. Szám: Geleji Katona István főleg mint nyelvész, Imre Sándortól. 1869. 98 l. . . . . 60 kr.
VIII. Szám: A Magyar Egyházak Szertartásos Énekei a XVI. és XVII. században, Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel 1869. 184 l. . . 1 frt 20 kr.
IX. Szám: Adalékok a régibb Magyar Irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthori István országbíró mint író. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l. . . . . . 1 frt 20 kr.
X. Szám. A magyar bővített Mondat. Brassai Sámueltől. 1870. 46 l. 30 kr
XI. szám: Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető Kéziratai és Nyomtatványairól Bartalus Istvántól. 1870. 43 l. 25 kr.
Uj folyam: *I. Szám.* A Constantinápolyból legujabban érkezett négy Corvin-Codexről. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l. . . . . . . 10 kr.
II. Szám. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l. . . . . 20 kr.
II. Szám. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Joannovics Gy. l. tagtól. 1870. 43 l. . . . . 30 kr.

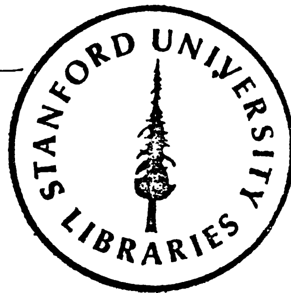
II A Philosophiai Osztály köréből:

I. Szám: A Philosophiai Módszerek jelen állapotjáról, székfoglaló Horváth Cyrilltől. 1867. 24 l. . . . . 15 kr.
II. Szám: Kísérlet felelni, lélektani alapon, az Ismerettan fő kérdéseire, székfoglaló Mihályi Károlytól. 1867. 32 l. . . . . 20 kr.
III. Szám: Aristoteles befolyása az új bölcsészetre és az életre, székfogl. Haberern Jonathántól. 1867. 25 l. . . . . 15 kr.
IV. Szám: A módszerről, Brassai Sámueltől. 1867. 48 l. . . . 30 kr.
V. Szám: Az Ősemberek haladása. Székfogl. értekezés Rónay Jáczinttól. 1868. 46 l. . . . . 30 kr
VI. Szám: A gyermek fokozatos fejlődése. Nagy Mártontól. 1868. 24 l. 15 kr.
VII. Szám: A tudomány jelen álláspontján jogosúlt e a Philosophiának mint külön tudománynak mívelése? Székfogl. Molnár Aladártól. 1868. 19 l. . . . . 12 kr.
VIII. Szám: A philosophiai módszerek akadályairól. Horváth Cyrilltől. 1868. 17 l. . . . . 10 kr.

ADALÉKOK
A
MAGYAR ROKONÉRTELMÜ SZÓK
ÉRTELMEZÉSÉHEZ.

FINÁLY HENRIK,
LEV. TAGTÓL.

(OLVAST. A M. T. AKADÉMIA 1870. NOV. 14. TARTOTT ÜLÉSÉN.)

PEST,
EGGENBERGER FERDINÁND M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.
(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)
1870.

— „Zur Gewinnung einer reinen Diction — gewährt Nichts so sichere und nutzreiche Hülfe als eine genaue und besonnene Synonymik.“ Hand. Lehrbuch des lateinischen Stils, II. Buch, 2. Capitel. §. 28.

I.

Nyelvünk mivelésére irányzott törekvéseink körülbelől fél száz év óta nem csak a nyelvészet és nyelvtudomány terén foglalkozó szaktudósaink közt idéztek elé élénk működést és mozgalmat, hanem, a mint élő nyelvben máskép nem is lehetett, megtették a magok hatását az irályra is. Szándékosan mondom, irályra, kerülve az átalánosabb „nyelv" szót. Mert ha elfogulatlanul itélünk a kétségbe vonhatlan tények után, nem tagadhatjuk, hogy — se azt nem merem mondani „fájdalom," se azt, hogy „hála az égnek" — csakugyan már van kétféle nyelvünk, egy valósággal élő nyelv, a melyen kevés kivétellel mindannyian beszélünk, és egy irodalmi nyelvünk, a melyet csak akkor használunk, a mikor irunk, vagy ünnepélyesen szónokolunk. Nincs helye itt arról értekezni, hogy van-e ebben haszon a nyelvre nézve, de a tényt fel kell emlitnem, még megemlítvén hozzá, hogy átalánosan elfogadott elv szerint, nem szabad úgy irni, mint a hogy rendesen beszélni szoktunk.

Ha ezen az elven azt értik, hogy az irodalom, az ünnepélyes szónoklat méltósága megkivánja, hogy ilyenkor az ember jobban válogassa meg a használandó kifejezéseket, több gondot fordítson mondatai kerekdedségére és hangzatosságára, arra ügyeljen, hogy az eszmeláncholat természetes és folytonos, az átmenet egyikről a másikra könnyü és sima legyen, szóval oly irályt igyekezzék követni, hogy a gonddal és szorgalommal kidolgozott mű bélyege meglássék rajta: ez elvet csak helyeselni lehet. A tapasztalás azonban azt mutatja

hogy a szabályt csak erősítő kevés kivétellel nem ugy érti a dolgot az iró emberek legnagyobb része.

A helyes irály szabályainak vitatása, kimutatása és megállítása nem tartozhatván jelen értekezésem körébe, itt csak egy tulajdonát említem fel, a mely nézetem szerint fő kelléke a „remek" és ennél fogva természetesen a remekség felé törekvő irálynak; mert egymaga három feltételnek tesz eleget: a tisztaságnak, az egyszerüségnek és a csinosságnak; értem a szabatosságot.

Legyen szabad mindenek előtt megmondanom, mit értek én e szón „szabatosság" az irályban.

Ha szabad volna értelmezésben képpel élni, azt a képet választanám, a mely a beszédet a gondolat ruhájának mondja, és így fejezném ki, hogy szabatos az az irály, a mely ugy talál ahhoz a gondolathoz, a melynek ruhául szolgál, mint ha a lehető legjobban rá szabták volna. Tudva lévő dolog, hogy a jól szabott ruha se nem bő, se nem szük, a termet szépségét el nem rontja, a tagokhoz símul a nélkül, hogy a szabad mozgást akadályozza, és más testre, mint a melyre szabták, csak némileg, de soha jól nem találhat.

Elvontan úgy értelmezem a szabatos irályt: szabatos az irály, ha se több se kevesebb nincs elmondva, mint a mennyit a tárgy kiván, és ha az egyes kifejezések és a mondatszerkezet úgy vannak választva, hogy minden félreértést vagy félreértelmezhetést kizárva, csak is az legyen kifejezve, a mit a szónok vagy iró ki akart fejezni.

Hogy ez a szabatosság a fenforgó körülményekhez képest az illő csinosságot és díszitést ki nem zárja, önként világos; a jól szabott magyarkára sujtás is kell, és e sujtás a körülményekhez képest a fekete szőrgalandon kezdve egészen a brillánttal rakatos vert arany csatig, gazdagságra és fényre nézve sokféle lehet, a nélkül, hogy a jó szabást elrontsa.

Lássuk már most részletesen, mit kiván a szabatosság:

a) az egyes kifejezések helyes megválasztását és illetőleg kiszemelését;

b) a helyesen kiszemelt kifejezések helyes egymáshoz sorozását.

Kitüzött feladatom szerint jelenleg csak az első ponttal foglalkozom, sőt voltaképen annak is csak egyik oldalával, vagy, ha ugy tetszik, ágával. Én átalában azt kivánom, hogy oly iró, a ki bizonyos gondolat kifejezésére bizonyos szókat használt, mindig és mindenütt számot tudjon adni arról, hogy mért használta éppen ezeket a kifejezéseket és mért nem másokat. Ez még ott sem oly könnyü, a milyennek első pillanatra látszik, a hol például egy tárgy megnevezésére látszólag más kifejezés nem is állott rendelkezésre, de ezt az esetet ez úttal mellőzvén csak arra az esetre szorítkozom, a mikor látszólag egyet jelentő kifejezések közt szabad a választás.

Az ily látszólag egyet jelentő szókat rendesen „hasonértelmü" szóknak szoktuk nevezni. Ismeretök és alapos értésök nélkül lehetetlen szabatosan irni.

II.

A hasonértelmü szók körül két irányban kell vizsgálódni, egyfelől tudniillik ki kell mutatni, hogy a két vagy több ily szókkal jelölni szokott fogalmak mennyiben hasonlók egymáshoz, és miben egyeznek egymással; másfelől fel kell keresni, micsoda árnyalat különbözteti meg egymástól az első pillanatra azonosoknak látszó fogalmakat, és ki kell mutatni, melyik kifejezés jelöli sajátságosan az egyik vagy másik árnyalatot. Az első irányban eljutunk ahhoz a tudáshoz, a melylyel változatossá tehetjük beszédünket, mert módot nyujt ismétlések kerülésére az által, hogy egy ismétlendő szó helyébe mást tehessünk, a mely a kérdéses helyen és kapcsolatban ugyanazt a fogalmat fejezi ki; a másik irány valódi alapja a szabatosságnak, mert azon tanuljuk meg, hogy bizonyos helyen és bizonyos kapcsolatban egy fogalom kifejezésére az e fogalom jelölésére rendelkezésre álló szók közül melyiket kell alkalmazni, megmutatván egyszersmind, hogy miért kell éppen ezt az egyet, és mért nem szabad mást használni.

Nem vagyok kétségen kivül első, a ki a magyar nyelv-

ben ily vizsgálódással foglalkozott, de elődeim rendesen abba a hibába estek, hogy vagy az egyik vagy a másik iránynak engedtek tulságos befolyást nézeteikre. Némelyik t. i. a nyelvnek különös gazdagságát látva abban, hogy egy fogalom jelölésére két, söt több szó is létezik a nyelvben, ezt tiszta nyereségnek vette, és úgy megörvendett rajta, hogy átalában nem akart semmi különbséget megengedni, s azt vitatta, hogy akár hol és akár mikor akármelyiket lehet akármely másik helyett használni; mások ellenkezőleg abból a különben alapjában meg nem dönthető igazságból indulván ki, hogy egy nyelvben nem létezhetik tökélyesen azon vagy egy jelentésü két szó, a felcserélés és helyettesíthetés lehetőségét merőben tagadták, és így éppen az ellenkező szélsőségre jutottak. Világos, hogy itt is, mint sok helyt, az igazság közből van. Valamint t. i. kétségen kivül számtalan eset van, a melyben nincs szükség a fogalom nagyon éles megkülönböztetésére, és ennek következtében a megfelelő szó aggodalmas megválasztására, éppen ugy vannak ismét esetek, a hol éppen nagyon élesen és úgyszólván a szőrszálhasogatásig különböztetni kell, s ily esetekben szükséges, hogy a szók megválasztása és kiszemelése öntudatosan történjék és biztos tudás alapján, nem pedig csak úgy gondolomra, és egy homályos, néha merőben elmosódott nyelvérzet sugallatára. Mert a nyelvérzet, a mely a közbeszédnek oly biztos vezére, a tudóst, a ki sokszor egy napon öt-hatféle nyelven olvas és sajátít el idegen és idegenszerű eszméket, és a kinek nincs ideje ezeket formaszerüen is tökélyesen átalakítni magyarrá, minden lépten nyomon cserben hagyja. A hasonértelmü szókat ezért mindkét irányban egyszerre kell vizsgálat alá venni, és a mennyire csak lehetséges, pontosan kimutatni, hogy miben egyeznek, miben különböznek.

Hátra van, hogy eléterjeszszem, micsoda elveket követtem, micsoda alapokból indultam ki vizsgálódásaimban.

Élő nyelvvel levén dolgom, feladatom sok körülmény következtében bajosabb, mint azoké, a kik a megállapodott nyelvtanra épített, zártkörü remekirodalom kétségbevonhatatlan tényeire támaszkodhatván, az antik nyelvek synonymikájával foglalkoztak. Mily kevés a mi nyelvünkben a vég-

legesen megállapított és alapul elfogadható tény! A ki csak némi figyelemmel kiséri irodalmunk fejlődését, el kell hogy ismerje, hogy bár az eszmék köre folytonosan tágul, a tudomány mennyiségileg és minőségileg halad és gyarapodik, a nyelv és irály szabatossága éppen oly bizonyosan hanyatlik napról napra.

Különösen ijesztő mértékben tünik fel e hanyatlás a természettudományi és lapirodalomban, a törvényes és közigazgatási ú. n. hivatalos irályban pedig már nem is hanyatlás, hanem valóságos kigúnyolása mindennek, a mit nyelv és irály tisztaságának és szabatosságának tartanak minden mívelt nemzetnél. De a midőn a természettudományi mű, csak a szaktudósok zárt körére teszi meg nyelvrontó hatását a lapirodalom és a hivatalos irály megvesztegetik a nép minden rétegeinek beszédjét, és a mily mértékben terjed az irás és olvasás tudása a nép közt, épp oly mértékben ölik el a nép józan nyelvérzetének utolsó maradványát is.

Szükségesnek látom itt óvást tenni egy szemrehányás ellen, a melylyel igen könnyen támadhatna meg a birálat, t i. az ellen a szemrehányás ellen, hogy tán ellensége vagyok a nyelv mivelésének. Ha a nyelv mivelésén valaki azt érti, hogy kell, nem kell, vegyünk fel nyelvünkbe mindenféle idegenszerüséget, akár talál belé, akár nem, úgy megvallom, a mivelés e nemének határozott ellensége vagyok. Annak a valódi mivelésnek pedig, a mely abban jár, hogy számba vevén a nyelv összes szókincsét, felkutatván a nyelvformák igazi jelentőségét minden irányban, és a mellett folytonosan szemmel tartván a nyelv jellemző sajátságait, kimutassa, mi módon lehet az emberiség összes mivelődésének, polgárisodásának és tudományának teljes eszmekörét híven áttenni magyarra, a nélkül, hogy a magyar nyelven erőszak történjék: ennek a nyelvmivelésnek, a melynek mint a helyes irányú testgyakorlásnak nem az a feladata, hogy a testnek új tagokat szerezzen, hanem, hogy a természet adta meglevő tagok ügyességét rendszeres gyakorlással minden irányban úgy fejtse ki, hogy képesek legyenek oly mozdulatok kivitelére, oly erő kifejtésére, a mely tőlök látszólag meg volt tagadva;

és mind ezt a nélkül, hogy a tagokat kificzamítsa, hogy a test részeinek szép és czélszerü arányát elrontsa: ennek a mivelésnek nem csak nem vagyok ellensége, hanem a mennyire csekély erőm és tudományom engedi, munkás előmozditója is igyekszem lenni.

Visszatérve tárgyamra, természetesen az a kérdés áll elé, hogy hol kezdjük tehát vizsgálódásainkat, ha egy egy szó valódi, eredeti alapjelentését akarjuk kipuhatolni?

Az első és legtermészetesebb eljárás, a mely e végre kinálkozik, a szónyomozás volna, a mely elemezvén a kérdéses szót, igyekszik jelentésére azoknak az alkatrészeknek a jelentéséből következtetni, a melyek alakulásánál vagy alakitásánál úgyszólván anyagul szolgáltak; ám itt mindjárt nagy nehézségekre bukkanunk a követendő elvre nézve, mert e tekintetben több kérdés iránt kell előbb tisztába jőnünk:

1) Ha már sikerült egy szót felbontani gyökre és képzőre, feltéve, hogy mind a gyök, mind a képző jelentésére nézve tökélyesen tisztába tudunk jőni, melyiknek van nagyobb befolyása a származott szó sajátságos jelentésére, a gyöknek-e vagy a képzőnek?

A kérdés korántsem oly egyszerü, a milyennek első pillanatra látszik. Ha egyes kifejezés értelmezéséről van szó, csakugyan könnyü eligazodni, a felelet ilyenkor egyszerüen a lesz, hogy a gyök ilyen vagy amolyan eredeti jelentése a képző által ilyen vagy olyan módon módosul, tehát a szó ezt vagy azt jelenti; pl. kórság, a ‚kór' gyökből és a ‚ság' képzőből alakul. Mi a „kór" gyöknek eredeti jelentése? Nézetem szerint se Molnár Albert, se Szabó Dávid, se a ‚Magyar nyelv szótára' nem fogták fel helyesen alapjelentését, a midőn a szokott „morbus, languor" jelentésből indultak ki; azt hiszem, hogy e gyök semmi egyéb, mint a nép száján elnyujtott „kor". Tény ugyanis, hogy különösen az o r végzetü egytagu szókat hajlandó a közbeszéd nyujtani; a „bor" sok helyt „bór"-nak hangzik, sőt ugy is irják; „sor" és „sór" hasonlólag egy; éppen úgy vagyunk a „por" és „pór" kiejtéssel — az utóbbin természetesen nem értem a német „Bauer"-ból, a mely némely vidéken még ma is „Bur"-nak hangzik, alakult „pór"

szót —, a melyek nem egyebek mint tájbeli változatai ugyanazon egy szónak. Ha pedig „kór“ nem egyéb mint „kor“ azaz időszak“ = spatium temporis, periodus, Zeitraum; „-ság, -ség“ képzőnek pedig az a jelentése, hogy a gyök vagy törzs értelméből állandó tulajdonságot csinál, a melyet valamely tárgyra lehet ruházni: „korság“ vagy a mint most szoktuk írni „kórság“ nem jelenthet egyebet, mint oly állandó tulajdonságot, a mely a kor-ból származik vagy korra vonatkozik. Minthogy pedig a közhasználatban e szó betegséget jelent, világos, hogy csak is oly betegséget jelenthet, a mely vagy a korból származik, vagy a korral jár, és csakugyan eredeti jelentése nem is volt egyéb, mint oly betegség, a melynek rohamai vagy jelenségei koronként állottak elé, vagy olyant, a mely a korral haladva sulyosbodott, tehát idegen szóval élve, vagy periodicus vagy chronicus betegséget, a mint régebben nem is ismertek mást, mint vízkórságot, aszkórságot, holdkórságot és a „kórságot“ önállóan a nyavalyatörés jelölésére; senkinek se jutott volna eszébe a lázrohamot, vagy a tüdőgyuladást kórságnak nevezni. Mellesleg jegyzem meg, hogy e szerint csak is „kórság“ a betegséget jelölő szó, a „kór“ magára nem jelent ilyet, és ennél fogva a kórház, kórjel, kórállapot, kóroda stb. mind hibásan képzett szók, a melyek csak erőszakos úton vonhatók azokra a fogalmakra, a melyek jelölésére a mai orvosi műnyelv használja.

Ámde a kérdés más alakot ölt, mihelyt ugyanegy gyökből különböző képzők, vagy különböző gyökökből ugyanaz a képző alkotnak különböző szókat; pl. ha „ir“ gyökből lesz: irás, irat, iromány, irka, irnok, iroda; vagy a „-ság, -ség“ képző alkotja az: inség, nyomoruság, szegénység, szükség szókat az „in“, „nyomoru“, „szegény“, „szük“ gyökökből és törzsökből.

Én abban a nézetben vagyok, hogy különösen a hasonértelmü szókra nézve az elv az: az értelem rokon volta a gyökben vagy törzsben gyökerezik, a képzőnek ellenben megkülönböztető szerepe van, és ebből elvonom első elvemet, hogy t. i. két rokonértelmü szó vizsgálatában a rokonságot mindig a gyökben vagy törzs-

ben, a különbséget a képzőben kell keresni.

2. Ha a kérdéses szó elemzésére nincs elegendő alapos adat, értem hogy vagy nem tudjuk elég biztosan meghatározni, hogy az előttünk levő szóban melyek a törzs- vagy gyökrészek, mennyi a képző? vagy pedig a felbontás sikerül ugyan, de nincs határozott adatunk az alkatrészek eredeti jelentéséről: ily esetben természetesen cserben hágy az elemzés, és kénytelenek leszünk más módszert alkalmazni.

3. Az elemzés még különösen felmondja a szolgálatot, ha valamely szó idegen eredetű, és csupa hangváltozattal lett magyarrá, és azután az ujonnan képezett szóknál. Az ilyeneknél történelmi kutatás válik szükségessé, a mely sokszor nagyon furcsa eredményekre fog vezetni. Igy pl. hiába nyomoznók az ‚iblany' szó eredetét, ha nem tudjuk, hogy a kérdéses anyag franczia felfedezője esetleg éppen ibolya színére alapította elnevezését, és mivel ἴον görögül ibolyát tesz, elnevezte „jodine"-nak; a mi vegyészeink pedig visszatérve ez eredetre, alkották szerinte az „iblany"-t; már pedig meggondolva, hogy „ibolya" nem egyéb mint „viola", ez eredeti latin szóból éppen úgy alkotva, mint ‚iskola' a „schola"-ból, ‚ispotály' a „Spital"-ból, az a furcsaság áll elé, hogy a tős gyökeres magyar iblany voltaképpen latin gyökből alakult; a puristáink szerint hasonlólag tiszta magyar „czég" nem egyéb, mint a német „Zeiger" magyarosított ‚czégér' alakjának indokolhatatlan rövidítése; senki se tudná az elemzésből kitalálni a „jelleg" jelentését, ha nem tudja, hogy mondva csinálták, rá parancsolván, hogy jelentse a „typus"-t, még pedig nem eredeti értelmében, a mely = ütés, nem is legközelebbi átvitelében, a mely vagy „verct, lenyomat, benyomás" vagy ennek alapján „dombormű, alak, idom", hanem legtávolabbra vitt átvitelében, a mely „mintakép", „minta".

A második eljárás a nyelvszokás kipuhatolása, részint irói helyekből, részint az élő nyelvből. Itt még nagyobb nehézségekre bukkanunk. Iróinkat illetőleg az előttem álló feladatra nézve mindenek előtt ki kell mondanom, hogy a költők, átalában, csak is a feladat egyik ágára, a hasonlatossá-

gok kimutatására szolgáltathatnak bizonyító adatokat, sajátsága levén a költői nyelvnek, hogy többnyire képekben és átvitt értelemben beszél, s ennélfogva többször jő abba a helyzetbe, hogy az egyes kifejezéseket átvitt mint eredeti értelmökben használjá. A költő továbbá sokszor versmérték és rím szempontjából veszen szabadságot magának olykor még oly kifejezéseket is alkalmazni, a melyeket oly kapcsolatban és oly értelemben bizonyosan nem használ vala, ha prozában ir. Prozai irodalmunkban még eddigelé nem értük el a szabatosságnak azt a fokát, hogy egyes, bár mi kitünő irónk tekintélye elég lehessen egy hasonlatosság vagy árnyalati különbség bebizonyítására. Nekünk még nincs, és a dolog természete szerint még nem is lehet „Cicero"-nk, a kinek tekintélye döntő mindenre nézve, a mit szóban és irásban mintaszerü és egyedül helyes kifejezésnek szoktak mondani; nálunk a tudományos és társadalmi mivelődés sajátságos állapotaink miatt nem fejlődhetett lassanként és fokozatosan a nemzet saját testéből és szelleméből, mint a görög és a római, mert miután igen korán nem csak érintkezésbe, hanem sokszorosan összefüződött viszonyokba is jöttünk oly nemzetekkel, a melyek minden tekintetben messze tulszárnyaltak volt, arra kénytelenültünk, hogy csaknem mindent tőlök tanuljunk, még pedig, el levén maradva, oly gyorsasággal, hogy a legtöbb esetben időnk se volt azt, a mit elsajátítottunk, alakban és szellemben tökélyesen magunkévá, értem tökélyesen magyarrá tenni; azért hiányzik irodalmi termékeink tulnyomó részénél — ismétlem, hogy itt már nem szólok költőkről — az a sajátság, a mely a fenforgó kérdésben legdöntőbb béfolyásu, az e r e d e t i s é g. Elébb csaknem kizárólag latin nyelvtan, szónoklattan és irodalom, jelenleg főleg német — a franczia és angol csak ritka és kivételes — tudomány befolyása alatt müködik csaknem összes irodalmunk, és e befolyás oly mélyen hatott az irályra, hogy különösen az ugyszólván közönyös fordulatokra nézve már lehetetlen ma kimutatni, melyik az eredeti magyar, melyik a kölcsön vett. A mivelt osztályokban a magyar nyelv csak az új korban kezdett ismét lenni a társadalmi közlekedés közege, és így nálunk az a viszásság történt, hogy az irodalmi nyelv-

nek nem lehetett alapja egy bizonyos mivelt társadalom köztekintélyre vergődött eredeti nyelvszokása, mint Rómában az „Urbanitas“, hanem ellenkezőleg, az idegen nyelven folytatott tanulmányok befolyása alatt eredetiségében nagyon hanyatlott irodalmi nyelv vált a társadalmi nyelv mintájává, úgy hogy mivelt osztályaink magyarsága semmi támaszt se nyujt az eredeti formákat és eredeti jelentéseket kutató nyelvésznek.

Romlatlan tisztaságban, megmaradt az eredeti sajátság csupán az eredeti népdalokban és példabeszédekben és az u. n. szójárásokban. Bár mennyire látszik is két szó egyet jelenteni, én úgy vagyok meggyőződve, hogy a hol eredeti népdalban, példabeszédben vagy szójárásban egyike úgy foglal helyet, hogy a másikkal soha és semmi szín alatt felcserélni nem lehet, ott a két szó jelentése közt különbségnek kell léteznie, és többnyire az illető szólam jelentése fog felvilágositni az iránt, hogy miben áll az a különbség. Megvallom, hogy vizsgálódásaimban erre fektettem a fősulyt, innen nyertem eredményeim legnagyobb részét.

III.

Kétségbe vonhatatlan tény, hogy a szók értelmezése oly módon, a mely a logikai szabályoknak tökélyesen megfelel, egyike a legbajosabb feladatoknak. Igyekeztem ugyan, a mennyire tőlem telt, mindenütt adni értelmezést, és erre nézve azt a biztositást kell előre bocsátnom, hogy ezek az értelmezések kivétel nélkül mindig valóságos meggyőződésemet fejezik ki; a csupa elmefuttatást, a némelykor önkénytelenül feltolakodó élczeskedést, szójátékot gondosan kerültem, s legalább e szempontból itélve mondhatom, hogy értelmezéseim nem ráfogások. Ellenben szivesen folyamodtam ahhoz az eszközhöz, a mely nézetem szerint sokszor többet ér mint a legszabatosabb értelmezés, t. i. az illető szó leforditásához más nyelvre, többnyire latinra és németre; ámde itt

kötelességemnek tartom, két nevezetes körülmény kiemelését:

Először arra kell figyelmeztetnem, hogy valamint a számirásban minden számjegy értéke két körülménytől függ, alakjától és helyétől, úgy hogy, a mint szokás mondani, kétféle értéke van, sajátságos értéke és helyértéke: éppen úgy van a beszédben minden egyes szónak kétféle jelentése, saját jelentése, a mely szóalakjánál fogva illeti, és helyjelentése, a mely attól függ, hogy bizonyos kapcsolatban és mily kapcsolatban fordul elé a beszédben, a mely helyjelentést nem kell öszszevétni azokkal a módosulásokkal, amelyeknek a ragozás okozója, és a melyek különböző viszonyokat jelölnek, de a szó jelentését nem másitják; igy pl. e szó ‚irás' mást jelent, ha azt mondom: egész nap irással voltam elfoglalva, mást e szólamban: adja bé irásban, meg mást e versben: itt az irás, forgassátok..., ismét mást e mondatban: ezen a kövön valami irás van; de nem is kell összevétni az úgynevezett átvitelekkel és képes kifejezésekkel, mert megesik, hogy alapjában még az öszszerü fogalom nem is változik és mégis más jellemző tulajdonságát tünteti ki a kapcsolat változtával. N. j ó r e n d b e n t a r t j a k ö n y v e i t. E mondatban a könyv szó önkénytelenül különböző fogalmakat állít elénkbe a szerint, a mint a rendet tartó személy könyvtárnok vagy kereskedő, de a rend is merőben különböző a két esetben, holott se a könyv se a rend szó sincs egyik esetben is u. n. átvitt értelemben használva, és a mondat se foglal magában átvitelt vagy képet. Sőt a hasonhangzásu szókat a beszédben csak is a kapcsolat különbözteti meg, és hogy pl. „elég" azt teszi-e, hogy ‚satis' vagy azt, hogy ‚comburitur'; az „ér" ‚vena' vagy ‚valet' vagy ‚attingit'; „szám" ‚numerus'-t jelent-e vagy „os meum"-ot; „késél" = ‚acies cultri' vagy pedig = ‚moratus es' stb. stb. nem lehet egyébből kivenni, mint a kapcsolatból; innen következik:

Másodszor, hogy miután a tárgyak határozott elnevezéseit kivéve, különböző nyelvek egyes szavai, ha egyet jelentenek is, egymást úgy szólván tökélyesen soha se fedik; a hányszor valamely magyar szó értelmezésére idegen szóhoz fogok folyamodni, kivétel nélkül mindig csak az éppen

kérdésben forgó kapcsolatra kérem alkalmazni azt az állítást, hogy a felhozott idegen szó az értelmezendő magyar szóval egyet jelent. Ez óvatosság számba nem vétele egyik nevezetes forrása a nyelvrontásnak. Ugyanis kétségtelen tény, hogy a leggazdagabb nyelvnek sincs annyi különböző szóalakja, hogy minden elvont és öszszerü fogalom jelölésére képes legyen egy-egy külön alakot szolgáltatni, hanem mindenikben egy-egy szónak több szerep jut; de a szerepek ez egyesitése különböző nyelvekben nagyon is különböző, úgy hogy rendesen ugyanazon szerepek nem találnak mindig ugyanazon szóhoz. Ennek az a természetes következése, hogy az egyik nyelv egy sor kapcsolatban, a melyben egy más nyelv mind ugyanazt a kifejezést használja különböző értelemben, kénytelen lesz mind különböző kifejezésekkel élni, holott más esetben éppen a megforditott viszony áll be. Előnye e tekintetben egyiknek sincs, de tagadhatatlan, hogy ebben rejlik egyik főjellemvonása a nyelvek sajátságának; és azért jutnak tévútra mind azok, a kik egymást tökéletesen fedő szókat keresnek két nyelvben, azaz olyanokat, a melyek mindig és minden kapcsolatban egyet jelentenek, a melyek tehát minden átvitelre és képes használatra tökélyesen egyenlőn alkalmasak. E törekvésnek köszönünk egy rakás nyelvujitást szóban és fordulatokban, a melyek a mellett, hogy a nyelven erőszakot tesznek, még hivalkodók is, a mennyiben semmi szükség sem volt rájok; az illető kifejezés vagy fordulat ugyanis rég megvolt a nyelvben, csak hogy az illető éppen ott nem kereste, a hol volt. Lesz alkalmam egynehány ily esetet ez értekezésem folytában bemutatni.

De ez észrevétel különösen fontos a hasonértelmü szók vizsgálatára nézve. Igen gyakran történik ugyanis, hogy két oly szót, a melynek más nyelven csak egy felel meg, hasonértelmünek tartanak, holott nem azok, miután az illető szó különböző jelentéseinek kifejezései, igy pl. á r, j u t a l o m és d i c s ő s é g nem hasonértelmüek azért, hogy németül mind a három „Preis"; ép oly kevéssé m e s s z e és b ő, holott németül mindkettő „weit". Ellenben igen is hasonértelmüek oly szók, a melyeknek más nyelven különböző kifejezések

felelnek meg, ha ez utóbbiak is hasonértelmüek, és noha pl. szegény = pauper, szükölködő = inops, e szók mégis hasonértelmüek.

IV.

Csak még egy kérdésre kell felelnem, mielőtt sajátképpi feladatom: a hasonértelmü szók részletes tárgyalása, kerülhet sorra. E kérdés az, hogy mit értek hasonértelmü szókon.

A hasonértelmüség fogalma már természeténél fogva igen tágas, és a fogalmak rokon voltán alapulva, látni való, hogy éppen annyi fokozatot mutat, a hány fokozata van átalában a rokonságnak. Ez értelemben véve hasonértelmü volna minden oly két szó, a mely bármi tekintetben rokon fogalmak jelölésére szolgál. Ily tág értelemben azonban nem veszszük itt a hasonértelmüséget, hanem az itt feltett czélt tekintve csak oly szókat veszünk hasonértelmüeknek, a melyeknek jelentései annyi pontban egyeznek egymással, hogy bizonyos esetekben egyik a másik helyébe léphet, a beszéd szabatos értelmének megzavarása nélkül.

Itt azonban egy nevezetes tényezőt nem szabad szem elől téveszteni, t. i. az egyéni felfogást, a mely alá az egyes vidékek különböző felfogását is odafoglalom. Az értelmi tehetségek, különösen pedig a különböztető itélet nagyobb vagy kisebb fejlettségénél fogva, némely ember nem tud különbséget tenni két oly fogalom közt, a melyet egy másik oly tisztán különböztet, hogy soha össze nem véti; egyes vidékeken különösen bizonyos szók átvitelére nézve különböző a nyelvszokás. Én, a mennyire e dolgokról tudomásom van, igyekezni fogok valamennyire tekintettel lenni.

Ismételve mondom ki, hogy ha két hasonértelmü szóra nézve csak egyetlen egy szólamot találok a nyelvben, a melyben változatlanul csak az egyik szó foglalhat helyet, és a másik semmi esetben se helyettesitheti, mindig azt következtetem, hogy a két szó jelentése közt lenni kell valami árnyalati különbségnek, és igyekszem az árnyalati különbséget

kimutatni; de semmi esetre sem vállalok felelősséget megkülönböztetéseim helyes voltáért. Czélom főképp az, hogy e tárgy körül eszmecserét indítsak, s elég érdekesnek tartom, eléggé meg vagyok győződve fontosságáról, hogy remélhessem mások hozzá szólását. Sokszor más tévedése ébreszti fel bennünk a helyes eszmét. Ha ez sikerül az én tévedéseimnek, meg leszek elégedve avval a nemleges érdemmel, hogy nálamnál élesebb látású szemek figyelmét irányoztam e tárgyra, a mely oly nagyon megkivánja a kellő felvilágositást.

V.

Hasonértelmü szók fejtegetése.

1. azonos, egyenlő, egyforma, hasonló, összeillő, találó.

Különböző tárgyak összehasonlitása vagy a külalak, vagy a lényeg tekintetéből történhetik, megjegyezvén, hogy a mit egy-egy esetben lényegnek veszünk, a fenforgó érdekhez képest nagyon különböző dolog lehet, u. m. mennyiség, minőség, érték, hatás, erő stb. Ha már most két tárgynak lényege közt nem tudunk semmi tekintetben különbséget találni, e két tárgyat egyenlő-nek mondjuk; egy koczka- és egy gömb-alaku darab só, a melyek mindenike egy fontot nyom, egyenlők, mivel lényegökben nincs különbség; a jól rendezett államban a polgárok egyenlők, mert a törvény végrehajtása és alkalmazása nem tesz köztök különbséget; egyenlő két oly pénzösszeg, a mely bár különböző pénznemben kifejezve, mégis ugyanazt az értéket állítja elé, mint pl. 8 o. frt. és 20 frank. Ha a lényeget nem tekintve két tárgy külalakjának alkatrészei ugyanabban az arányban állanak egymáshoz, e tárgyak hasonlók; a mennyi golyó van a világon, mind hasonló egymáshoz; egy vászonra festett arczkép hasonló lehet az eredetihez. Átvitt értelemben is hasonlók pl. oly események, a melyekben a tények minősége és sorozata ugyanaz, csak hely, idő és személyek mások. — Az egyenlőségben nincs fokozat, két tárgy vagy egyenlő, vagy nem egyenlő; a hasonlóság

ellenben igen is képes a fokozásra, a mennyiben az arányok azonos volta inkább vagy kevésbbé pontos, tisztán vagy csak homályosan kivehető; különösen könnyü hasonlóságot találni oly idomokon és alakokon, a melyek körvonalai nem élesek, részletei nem jellemzők, ilyenek pl. felhőalakok hasonlóságai állatokhoz és emberekhez, sötétben látott tárgyak hasonló volta bizonyos alakokhoz, stb. Egy tárgy egyenlő a másik k a l, de hasonló a másik h o z. Az egyenlő és hasonló közt közbül áll az e g y f o r m a fogalma, a mely az idegen eredetü „forma" jelentése alapján inkább külalakra vonatkozó hasonlóságot látszik jelenteni, és a magyar nyelv szótára szerkesztői, tán éppen az elemzés alapján ugy is értelmezték, azonban az élet és gyakorlat nem ugy használja, hanem ugy látszik e kifejezést „forma" oly módon érti, hogy csak hozzávetőleges egyezést jelöl; ezért az „egyforma" nem csak a külalakra, hanem a lényegre is vonatkozik, és azt jelenti, hogy „körülbelől éppen olyan", igy pl. egyforma ruhát emlegetvén, nem csak az alakra gondolunk, hanem értünk rajta ugyanegy szövetből való, ugyanazon szinü és szabásu, és legfölebb csak nagyságban különböző ruhákat; az egy ezredbeli katonák egyenruhája egyforma. Különben az egyforma épen közbül álló jelentésénél fogva majd az „egyenlő" majd a „hasonló" fogalmához közeledik inkább, de alapjában az egyforma tárgyak se nem egészen egyenlők, se nem csupán hasonlók, legkevésbbé pedig egyenlők és hasonlók egyszerre. Ez utóbbi kettős fogalom jelölésére mennyiségtani iróink egy külön müszót teremtettek, a „congruens" latin kifejezés magyaritására, t. i. az „öszszeillő" szót, nézetem szerint nem egészen helyesen, mert az „illeni" ige alapjelentésénél fogva, éppen nincs meg benne az e g y e n l ő é s h a s o n l ó fogalma; a legkülönnemübb tárgyak illhetnek egymáshoz éppen azért mivel nem egynemüek. Mielőtt azonban itt tovább megyek, legyen szabad az „illik" és „talál" igék jelentőségéről megmondani nézetemet.

Az „illik" ige eredeti és anyagi alapjelentése homályos, és tudtommal, nyelvünk jelen állapotában, kivétel nélkül átvitt értelemben használjuk; ez értelmet tán legrövidebben igy lehetne kifejezni: két dolog illik egymáshoz, ha együtt lé-

tök kellemes hatást tesz arra az érzékünkre, a melylyel észleljük. Igy illik egymáshoz két szin, két idom, két ember, két hang stb. Hogy itt az „egyenlő és hasonló" voltának feltétele nem létezik, önkényt világos, söt bizonyos tekintetben ki van zárva.

„Talál" vagy „tanál" sajátlag az, a ki keresve kapja azt, a mit kapni kivánt, a mint ezt a „lel, talál, kap, felfedez, észrevesz, -ra-, re bukkan" igék tárgyalásánál meg fogom mutatni. A találás feltétele tehát egyfelől a keresés, másfelől a keresett dolog ismerete. A ki azt mondja, találtam szállást, avval megvallja, hogy keresett szállást, de egyszersmind azt is, hogy előre tudta milyen és mekkora szállás kell. Vessük csak öszsze e mondást: ha nem találok olyat, a milyet keresek, fogadok olyat, a milyet kapok, — mikor kerestem nem találtam, ime, most rá akadtam, — merőben egyebet kerestem s véletlenül erre bukkantam stb. Már most átvitt értelmében is hasonló alapokon kell hogy álljon jelentése; e szerint tán igy fogunk helyesen értelmezni: egy dolog „talál" a másikhoz, ha éppen azt adja hozzá, a mit hozzá adni kellett vagy kivánatos volt; igy talál a felelet a kérdéshez, talál a cserépdarab éppen abba a csorbába a honnan kitört; talál a nyél a fejszébe, a dugó az üveg szájába, a csap a lyukába, a fedő fazékra stb. Világos, hogy itt a találó dolog mindig keresett vagy kivánt dolog volt, és az egymáshoz, egymással, egymásra találó tárgyak legalább bizonyos tekintetben egyneműek.

E két kelmének a színe összeillik, tehát azt teszi, hogy a két szín együtt látva kellemes hatást tesz a szemre; e két kelme szine talál, pedig azt teszi, hogy az egyiké éppen olyan mint a másiké; — ez a kő illik ebbe a nyilásba, és ha kellően megfaragják és idomítják, találni is fog belé; ez a mellény jól illenék a nadrághoz, de nem talál a testemre stb.

Ebből eléggé látszik, hogy a „congruens" jelentését se az „összeillő" se a „találó" nem fejezi ki szabatosan, nézetem szerint itt helyes lett volna a német példáját követni és a congruens idomokat egymást „fedő" idomoknak kellett volna nevezni.

De ha két tárgy egyenlő és hasonló, még azért nem

„azonos“. Sajátlag egy tárgy csak maga magával azonos, és az u. n. azonos egyenlet a mennyiségtanban $a=a$ nem azt mondja, hogy egyik a azonos a másikkal, hanem azt, hogy *a* azonos maga magával. Innen láthatjuk rögtön, hol van helyesen alkalmazva az „azonos“ kifejezés, ott t. i. hol a kérdésben forgó tárgyak csak látszólag különböznek, holott mindig csak ugyanazon egy tárgyról van szó, pl. Bonaparte Lajos és III-ik Napoleon azonos személyek; Cicero beszéde Manilius törvényjavaslata mellett és Cicero beszédje a Pompejusra ruházandó rendkivüli teljhatalomról azonosok; ily értelemben lehet két embernek azonos nézete, irhat két ember azonos tudósitást, be kell bizonyitni törvényszék előtt valaki azonosságát stb.

Ha tehát két ember nézete azonos, nézetök csak egy, ha egyenlő, mindeniknek külön nézete van ugyan, de az egyiké éppen olyan mint a másiké; ha hasonló nézetben vannak, a nézetek lényegében lehet némi különbség, de a kinyilatkozás alakjában egyeznek; ha egyformák nézeteik, körülbelől egyeznek lényegre és alakra nézve; ha összeillenek nézeteik, a kettő bár különbözik egymástól, de igen jól megállhat egymás mellett; ha talál két ember nézete, az egyik kiegésziti a másikat.

Ez ügyetlen példát szándékosan választottam, mert meg akartam mutatni, mily kevéssé élesek azok a határvonalok, a melyek az egyes árnyalatokat elkülönítik, és mily ovatosan kell itt egyeztetni és különböztetni. Azonos nézet és egyenlő nézet oly összefolyó fogalmak, hogy szorosan véve, nincs is köztök észrevehető különbség, pedig mekkora és mily lényeges és szembeötlő különbség van például egyenlő tartozás és azonos tartozás közt, mert ha A tartozik B-nek 500 frttal és C tartozik D-nek 500 fttal, A és C tartozásai egyenlők, de nem azonosok. Ellenben, ha A tartozott B-nek 500 frttal, mindketten meghalnak, és A-nak C levén az örököse, B-nek pedig D; már most C ugyanavval az 500 frttal tartozik, a melylyel A tartozott B-nek, és ekkor C tartozása azonos az A-éval.

Ezt azok számára jegyeztem meg, a kik talán hajlandók lehetnének némelykor hajszálhasogatással vádolni.

2*

Még van egy kifejezés, a mely némileg ide tartozik; némelykor halljuk és olvassuk, hogy ez a dolog „összevág“ a másikkal; de ez nem egyéb mint eredeti magyar kifejezése annak, a mit a német ugy mond: das läuft auf Eines hinaus, és a mit ujitóink roszul és idegenszerüen igy szoktak mondani: egyre megyen ki.

Legyen szabad még egy jegyzést ide csatolnom. Az „azonos“ tárgyalása önkénytelenül eszembe juttatá, mily sokszor olvassuk, hogy: a külügyér azonos j e g y z é k e t küldött a nagykövetekhez . . . Bocsánat a kifejezésért, de ügyetlenebb, és ha igaz nevén akarjuk nevezni, ostobább forditás nem történt a nyelvünk ellen elkövetett számos bün között, mint mikor a német „Note“-t jegyzéknek forditották. Bátran el lehet mondani, hogy a ki cselekedte, se németül se magyarul nem tudott, de főleg nem tudta mi az a „Note“, és a spanyol tábornok a ki Madrid k a l a p j á t (die Hut von Madrid) átvette, a Fiescobeli szerecsen a ki leteszi hivatalát (resignirt) csak nevettetőbb, de nem nevetségesebb forditások. Vajjon nem lehetne kiküszöbölni?

2. v á g n i, s z e l n i, m e t s z e n i, h a s i t n i, s z a b n i, f a r a g n i, v é s n i.

Éles szerszám alkalmazásával valamely test összefüggő részeit egymástól elválasztani vagy átalában a test részeinek összefüggését megszüntetni, az az alapfogalom, a melyre az elésorolt szókat visszavihetni, és a melyben tehát valamennyien egyeznek.

Az éles ék hatásának módja ismeretes, élét az összefüggő részek közé tolva, megszünteti az összefüggést. Ha az ék éle oly tompa, vagy a részek összefüggése oly erős, hogy az él csak aránylag nagy és hirtelen sebességgel alkalmazott erőszak által nyomulhat be az elválasztandó részek közé, akkor v á g u n k. A vágásnál több hatása van az erőnek mint az ék alaknak, és innen van az, hogy a v á g n i igével akkor is élünk, ha valamely testet más testhez oly nagy erővel hozzá ütünk, hogy él nélkül is benyomást hagy maga után; igy vágunk valamit a földhöz, valakinek a fejéhez, valakit pofon vágunk, valaki az ágyba vágja magát. — Ha az alkalmazandó erő csekély és szinte észrevehetetlen, és a ha-

tás, t. i. a részek elválasztása főeszközlője az ék éle, akkor „szelünk“ vagy „metszünk“; a szelés és metszés közt az a különbség, hogy a szelés csak egyenes irányban megy, tehát szelés által vagy egyenes vonal vagy sik keletkezik; a metszés görbe is lehet; továbbá a szelés nagyobb vagy kisebb darabot mindig tökélyesen külön választ a test fő zömétől, a metszés ellenben csak bizonyos kiterjedésben választja el a részeket egymástól a nélkül, hogy szükségképen a test egy része a többitől merőben külön váljék; szelünk egy darab kenyeret, felszeldeljük a dinnyét; de az orvos felmetszi a kelevényt, kimetszi a hólyagot, mikor a hólyagkövet ki akarja venni, stb.

A vágás, szelés, metszés néha csak bizonyos mélységig és részben kezdi meg, azután valami más erőszak folytatja tovább, ekkor hasitunk; a favágó a fürészszel elébb rövidre vágja a hasábokat, azután a rövid czölönköket fejszével felhasitja, mert a fejsze csak kevéssé mélyen hat be élével, azután vastagságával fesziti szerte a még összefüggő faszálakat; egyébiránt történhetik hasitás éles szerszám előleges használata nélkül is.

Ha a vágásnak, szelésnek vagy metszésnek a czélja egy idom vagy bizonyos alak képzése nyers vagy félkész anyagból, két eset áll elé. Vagy az a czél, hogy az eléállitandó alak egyes részeit inkább méreteik mint tökélyes idomuk tekintetéből csak ugy kinagyoljuk, ez szabás, vagy az, hogy az anyagtömegből apró darabokat bizonyos rendszer szerint ugy és addig vagdalunk, a mig a tömeg a kivánt alakot ölti, és ez faragás. Az ács a fatörzsököt elébb megfaragja, azaz addig vág és hasit le róla forgácsot, a mig a kellő négyszögü alakot kapja, azután pl. szarufákat szab belőle.

Ha az éles szerszám élivel csak bizonyos mélységig hatol a test felszinébe, és ez által akár csupa saját bényomása, akár forgácsok kiemelése által nagyobb vagy kisebb mélyedéseket csinál, akkor ez az eljárás vésés; pecsétnyomókat pl. vésve készitenek, és hibás e szerint a metsző kifejezés, a melyet a pecsétnyomók készitői felvettek, ők vésők, éppen ugy mint a litho-, chalko-, és xylographusok, nem kő-, réz- és fametszők, hanem „vésők.“

A szelésnek és metszésnek oly nélkülözhetlen feltétele az él hatása minden idegenszerü erőszak nélkül, hogy már ollóval, fürészszel nem szelünk, se nem metszünk, hanem vágunk. Átalában a vágni, a legszokottabb és legáltalánosabb kifejezés. Az életben metsző szerszámról nem mondjuk: nem szel, nem metsz, hanem azt mondjuk „nem vág“.

Külön jelentésü és némileg ide tartozó kifejezések még d a r a b o l n i és t a g o l n i.

vágni = caedere, szelni = secare, metszeni = incidere,
hasitni = scindere, findere, szabni = apte consecare,
faragni = sculpere, vésni = scalpere.

3. -é r t, m i a t t, v é g e t t, -b a n -b e n, -t ó l -t ő l, u t á n, k ö v e t k e z t é b e n, -u l -ü l

és

-é r t, g y a n á n t, h e l y e t t, -n a k n e k, k é p i b e n, -k é p e n, -k é n t.

Ujabbkori nyelvrontó nyelvmivelésünket tán semmi se itéli el oly méltán mint az, hogy az ő büne következtében az e czikk elején elésorolt szócskák hasonértelmüekké váltak Magok azok, a kik csaknem minden irataikban menthetetlenül összezavarják és vétik őket minden lépten-nyomon, nem hiszem, hogy meg ne döbbenjenek, a mikor igy egymás mellé sorozva meglátják. Mit? hát én ne tudnám, hogy -é r t és -t ó l nem mindegy; én véteném össze a m i a t t-at az u t á n-nal? stb. kérdhethék némelyek méltatlankodva. — Igenis, nem! azaz, hogy tudja-e valaki vagy sem, hogy két szó közt különbség van, és mily különbség, arra nem tudok felelni. Megeshetik hogy tudja, hogy tán még jobban tudja mint én, de mit ér az a tudás, ha nem alkalmazza? vagy még jobban kifejezve: annál nagyobb bün, ha tudja, hogy nem mindegy, mégis összevéti.

Lám! ennek is a felületesen és vásári munkának készült szótárak első sorban okozói. Mit is csináljon a németül gyengén tudó fordító, ha az a németben oly sokszor és oly különböző fordulatokban eléforduló „wegen“ viszonyszó megakasztja és ő aztán elévevén német-magyar szótárát, azt találja benne:

wegen, -ért, miatt, végett.

Csoda-e aztán, ha pl. igy fordit: Ich komme wegen der bewussten Angelegenheit = a tudva lévő ügy miatt jöttem; wegen anhaltender Regengüsse sind die Strassen unwegsam = a folytonos esőzések végett járhatatlanok az útak; wegen eingetretener Nebel hat sich der Zug verspätet = a beállott ködért elkésett a vonat stb. Vagy tán nem olvasunk ilyent minden könyvben és minden lapban?

Kétségbevonhatlan tény, hogy -ért okadó viszonyrag s mely az okot tünteti ki, és oly általános jelentésü, hogy ha valaminek okát nem tudva tudakozni akarunk utána, önkénytelenül azt kérdjük, hogy „miért", és ha a kérdezett rosz kedvü, s nem akarja velünk tudatni a kérdett okot, vagy maga sem tudja, azt feleli rá: hát „azért".

Ám-de az -ért azért még se talál akármelyik okhoz, mihelyt ez az ok és az ok hatásának módja tudva van. Az -ért eredeti jelentése azt a nehézséget gördíti elönkbe, hogy itt minden lehető valószinüséggel két vagy tán több egyenlőn hangzó gyök egyenlő képzeménye áll előttünk. Gyanitom, hogy az az -ért, a mely = wegen, az az -ért, a mely = für, nem ugyanazon egy „ér" gyöknek a származékai, hanem ha valaki az ér = tangit, attingit és az ér = valet, vim habet, alicujus momenti est szókat vagy gyököket egynek veszi, a mit lehet is, miután, bár kissé erőszakosan, fel lehet találni a kapcsot abban a körülményben, hogy valami ugy hat valami egyébre legkönnyebben, ha hozzá ér, és az érdek származék oly jelentésü, hogy akármelyikből lehet származtatni. Azonban legyen bár egy gyök vagy kettő, annyi bizonyos, hogy alapjelentés kettő van, és ez oldja meg a kérdést. Az -ért = wegen, abból az ér-ből veszi eredetét, a mely = tangit, és innen van az ő átalános jelentése, mert bár mi távol érintkezés létezik ok és okozat közt, bár mily módon adott is az ok lételt az okozatnak, az -ért helyesen fogja jelölni az okot; ámde ebből származik a megszoritás is, a mely azt mondja, hogy az -ért okadóval csak ott szabad élnünk, a hol az ok és okozat között csak nagyon laza a kapcsolat és az okozás módja homályos vagy legalább nincs kifejezve. Innen is van, hogy a „miért" kérdésre helyesen soha se felelhetünk egyetlen egy szóval, a melyhez -ért-et

ragasztunk, hanem mindig egész mondattal kell felelnünk, a melyet „mert" vezet be, vagy határozottabban „azért, mert". Erre: miért zárták el ez embert? nem lehet helyesen ugy felelni: lopásért, hanem ugy kell: azért, mert lopott. Megjegyzem hogy azért „lopás é r t bünhödni" lehet, de ennek az „-ért"-nek más a jelentése, a mennyiben a lopás itt már nem ok, hanem a bünhödés az az egyenérték, a melylyel a büntető hatalom a lopás büntényét a bünössel jóvá téteti.

Ebből továbbá azt következtetem, hogy az é r t, mint egyszerü okadó, nem is szerepelhet egyebütt, mint e két szóban m i é r t és a z é r t, mert bármily állitó mondatban, a melyben ok és okozat fordul elé, legalább már van a kapcsolatra és az okozás módjára nézve némi határozottság, és mihelyt ez létezik, már az -é r t -tel nem lehet helyesen élni.

Az a kérdés áll itt elé, hogy tehát mind helytelenek-e az ily szólamok, mint: „valami dologé r t szeretnék veled beszélni", „azért a bizonyos ügyé r t jöttem ide" stb., a melyeket mindennap hallhatni? Felelet: attól függ, hogy mily értelemben veszszük. Ha a dolog az ok, a mely beszélgetésre való vágyamat előidézi, a szólam feltétlenül helytelen, de ha az a dolog beszélgetésünk tárgya akar lenni, és czélom az, hogy téged e dolog érdekében valamire rá akarlak birni, a szólam épen oly helyes lesz, mint a mily helyesen mondjuk: „tégy szót érettem". Ha a dolog csupa ok, helyesen csak igy lehet mondani: „azért szeretnék veled beszélni, mert dolgom van veled". Éppen úgy mást mondok, ha „valami ügyért jöttem", meg mást, ha „azért jöttem, hogy valami ügyről értekezzünk".

Ez pedig nem hajszálhasogatás. Vessük csak össze a következőt: „Pénzért jöttem", „azért jöttem, hogy pénzt kérjek", „pénz után jöttem", mindjárt meglátjuk a különbséget. A ki pénzé r t jő, azért jő, mert jöveteleért vagy kapott már vagy remél kapni pénzt mint jutalmat; a ki pénz u t á n jő, azért jő, hogy azt a pénzt, a melyet bizonyosan kapnia kell, a melynek számára kész voltára mint bizonyosra számitott, magával elvigye, a ki pedig a z é r t jő, h o g y pénzt kérjen, annál a pénzre való szükség az ok, a mely jövetelét okozta.

Hogy mondjuk tehát helyes magyarsággal azt, a mit a német igy mond: Ich bin wegen des Geldes gekommen.

Ugy nem: „A pénzért jöttem", mert ez azt tenné: Ich bin für das Geld gekommen.

Ugy sem: „A pénz után jöttem„, mert ez= Ich bin u m das Geld gekommen, vagy: n a c h dem Gelde gekommen

Hanem úgy: A pénz dolgában vagy ügyében jöttem."

Azt hiszem, hogy az -ért dolgában tisztában vagyunk.

Az okviszony átalán véve kétféle lehet, vagy olyan hogy az ok előidézi az okozatot, az ok tehát lételt ad valami okozatnak, ez esetben „következtében" jelöli a kérdéses viszonyt, vagy ellenkezőleg az ok azt eszközli, hogy valami nem történhetik, akadályozza az okozat létre jöttét, és ekkor „miatt" fejezi ki a jelölendő viszonyt. Ha tehát a folytonos esőzés előidézte az útak járhatatlan voltát, ugy fejezzük ki: „a folytonos esőzés következtében járhatatlanok az útak": és ha a beállott köd akadályozta a vonat haladását, „a vonat a beállott köd miatt késett el", vagy helyesebben „a beállott köd miatt nem haladhatott", valamint átalában „miatt"-nak inkább tagadó mondatokban van helye. A német mindkettőt „wegen"-nel fejezi ki.

„Miatt" és „következtében" azonban távol fekvő és ugy szólván nem szoros érintkezés útján ható okokat jelölnek, de ha az ok és okozat közetlenül érintkeznek, miatt helyébe „-tól-től", következtében helyébe „-ban-ben" áll. A vonat a köd miatt nem haladhatott, mert a gépvezető a ködtől nem látott; N. lábtörés következtében eléállott seblázban halt meg.

Innen lelik megfejtésöket a közmondásszerü következő szólamok: „nem lát a szemitől, a füsttől nem lehet két lépésnyire látni, tőlem tégy a mit tetszik (nem „miattam"), ijedtiben szörnyet halt, bámultában eltátotta a száját, majd megpukkadt nevettiben, örömiben szökdécselt, inlázban halt meg, fájdalmában orditott" stb., a mely szólamokban a német „vor" viszonyszóval él, az utolsó előttit kivéve, a melyben németül „an" áll.

Ezzel ki van meritve az okot jelölő viszonyszók és viszonyragok sorozata, és rövidre összesonva mondhatjuk:

Határozatlan okot jelöl -ért, de csak e szóban miért és azért.

Határozott okot, a mely közetlenül szül okozatot, -ban-ben; a mely pedig csak távolról foly bé az okozat létre jöttére, -következtében.

Határozott közetlen akadályt jelöl -tól-től, távolról akadályozó körülményt miatt.

„Következtében" helyett kezdik felvenni a „folytán" szót, a mely merőben egyebet jelent. Figyelemre méltó és kerülendő hiba!

„Végett" nem is jelöl okot, hanem czélt, és helyesen csak igenevek előtt áll; sajátlagos rokona a -ra, -re; tanácskozás végett elmehetünk valahová, de tanács végett soha se, hanem megyünk vagy tanácsot kérni, vagy tanácsot adni, vagy a végett, hogy tanácskozzunk. Végre meg kell mondanom, hogy mit keres itt az -ul-ül. Egy derék tudósunk, Akadémiánk tagja, és a magyar nyelv tanára egy könyvet küldött tanártársának ily tartalmu czédula mellett: Tekintetes N. N. Urnak elolvasásul (sic)"; de nem áll egyedül e tekintetben. Honnan veszi magát az itt mutatkozó tévedés, alább fogom megmutatni.

A szótárak „wegen" alatt még emlitnek „-ból-ből -ra-re nézve, tekintetében vagy tekintetéből", kifejezéseket; hogy a két utóbbit helytelenül, azt hiszem, nincs mért bizonyitanom. A -ból-ből ugy látszik, mint ha mégis valamikép ide tartoznék, mert olvashatni és hallhatni efféléket, mint „haragból tette", „makacsságból hallgat", stb. de azt hiszem, hogy ezek germanismusok, a melyek különösen az osztrák provincziálizmusból származnak, mert csak Austriában mondják: aus Zorn, aus Verstocktheit stb, e helyett vor Zorn vagy im Zorne; magyarul pedig tán helyesebben mondjuk: „haragjában, makacsságában".

Következik most a második -ért az ő rokonaival.

Egyike a legkorábbi tapasztalatoknak, a melyeket az emberi nem szerezhetett, kétségen kivül az volt, hogy az embernek emberre van szüksége, hogy „nem jó, hogy az ember egyedül legyen a földön", szóval, hogy egymásra vagyunk szorulva. E tapasztalat társulást szült, a melynek czélja volt,

kölcsönösség alapján egymáson segitni, egymás szükségeit pótolni. A mivelődés és polgárosodás legalsóbb fokain az emberek szükségei nagyon egyszerüek, és ennél fogva az a szolgálat, a melyet egyik a másiknak tesz ily szükség pótlására, bármi különnemünek látszik is mai felfogásunk szerint, mégis körülbelől egyenlő fontosságu. Éppen az a fontosság, a melyet körülményeink és szükségeink szempontjából tulajdonitunk valamely tettnek vagy tárgynak, egy közös mértékké válik, a mely képesekké teszen, hogy a legkülönbözőbb természetü dolgokat egymáshoz mérhessük. Az az arabs, a ki közel az éhen haláshoz a sivatagon egy zacskó drágagyöngyöt lel, és ismét elhányja azt mondván, hogy „bár leltem volna egynéhány dátolyt", igen szép példája annak, hogy az épen fenforgó körülmények egyes esetekben, mily különböző fokra emelhetik vagy szállithatják a tényeknek és tárgyaknak a fontosságát. A fontosság e különbözése pedig annál feltünőbbé vált, mennél inkább szaporodtak az emberi nem fejlődésével a vágyak és ennél fogva a szükségek is. Igy keletkezett lassanként a mérésnek és számitásnak egész rendszere, a melynek alapja az egyenlőség. Tudva levő dolog, hogy a közlekedés az emberi nem őshajdani állapotában cserén kezdődött; a csere alapfogalma onnan indul ki, hogy: „én teszek, hogy te is tégy" vagy „én adok, hogy te is adj" vagy a kettőt egybefoglalva: „teszek, hogy adj, vagy adok, hogy tégy".

Ha az ügy ily egyszerü feltétel alatt be van végezve, az arra mutat, hogy a váltott tett vagy adomány a két félre nézve tökélyesen egyenlő fontosságu volt, és ez a tökélyesen egyenlő fontosság az a viszony, a melyet az -ért jelöl. Különösen szemmel tartandó itt, hogy a fontosság ez egyenlő volta, a szükség érzetének és nem más tekintetek kifolyása, mert csak a szükség érzete alapja az *érték*-nek, holott az a fontosság, a melyet más tekintetek tulajdonitanak valamely ténynek vagy tárgynak, a *becs* fogalma alá esnek. A szomjuzónak ital kell, a mely az ő szomjuságát oltja; ez ital *értéke* tehát attól függ hogy mennyire hágott a szomjuság, és mennyire képes az ital e szomjuságot oltani, ez érték oly határozott valami, a mit az adott körülményekből mintegy ki lehet számitni; a *becse* ellenben számos és különböző körülményektől függhet

a melyek számitásnak nem lehetnek alapjai és elemei, igy pl. befolyhat a becsre az adott ital íze, de nagy kérdés, melyik íz becsesebb az illető szomjas előtt, mert hiszen ez egészen egyéni hajlamától, szokásától, egészségi állapotától stb. függ; befolyhat a becsre az is, hogy mily bajosan vagy mily könynyen lehet hozzá jutni, mekkora mennyiségben áll rendelkezésre stb. stb.

Ha valamely tény vagy tárgy szüksége nagyon gyakran áll elé, ha e szükség sok embernél mutatkozik, idővel egy megszokott út és mód keletkezik e szükség fedezésére, és ez által a kérdéses tény vagy tárgy **é r t é k e** és **b e c s e** bizonyos állandóságot nyer, és ez az állandóvá vált értékre alapitott némileg állandó és köztudomásu becse az, a mit *ár*-nak nevezünk.

Szükségem volt a különben külön czikkre szánt *ár*, *becs* és *érték* fogalmait itt közbeesőleg tárgyalni. Hozzá adom még, hogy minden csere, minden vásár, minden munkaszerződés e fogalmakon alapszik, a melyekre nézve ismételve kiemelem, hogy a becsnek az értékkel semmi köze. Merőben értéktelen tárgyaknak roppant nagy lehet a becse, példa erre a drága gyöngy, a melynek értéke semmi; ellenben nagyon értékes tárgynak csekély lehet a becse, erre példa a viz, a mely nélkülözhetetlen, tehát roppant értékü, becse semmi, mert csaknem mindenütt könnyen és nagy mennyiségben lehet kapni. Az ár azonban az érték és becs együttes tekintetbe vételén alapszik, csakhogy a becsnek rendesen nagyobb befolyása van reá mint az értéknek.

Ezeket előre bocsátva térjünk vissza a cserére, adásvevésre. Itt egyszerre kettős alaku szólam áll előnkbe: cserélünk, adunk vagy veszünk tárgyat tárgy-**é r t**, vagy tárgyat tárgy-**o n**. Ha tárgy tárgy-**é r t** megyen, az alapfogalom a két tárgy tökélyesen egyenlő értéke és becse; „szemet szem**é r t**“ mond a szentirás, mert szem és szem egyértékü, egybecsü tárgyak; „mit adjak neked ezért a pipáért“, egy felszólitás, a mely azt jelenti: válaszsz magadnak a vagyonomból valamely tárgyat, a mely neked annyit ér és a melyet te éppen annyira becsülsz mint a pipádat, hogy cseréljük ki a pipáddal; megjutalmazni valakit valamiért, megbüntetni valami-

ért; pénzért dolgozni: azaz a maga munkáját egyenlő értékűnek, egyenlő becsűnek tekinteni nem a nyerendő pénz mennyiségével, hanem általában avval, hogy pénzt adnak érte; igy „imádkozik az ember a mindennapi kenyérért", mert a maga imádságát Isten előtt oly kedvesnek, oly becsesnek tartja, vagy legalább kivánja tartani, hogy a nyerendő kenyérrel egyértékü. A mennyiben egyes esetekben a czél, a melyet elérni kivánunk, az okkal, a mely cselekvésre indit, és az értékkel, a melyet tettünknek tulajdonitni szeretünk, sok tekintetben összefoly, az -ért e jelentése félreértésekhez is vezethet. Meghalni a hazá-ért, buzogni a vallás-ért, megtenni valamit barátjá-ért vagy barátja kedve-ért, az Isten-ért ne szólj!, oly kifejezések, a melyek voltaképen nem tartoznak e rovatba, és az -ért ezekben más jelentésü, a mely e vizsgálat körén kivül esik.

A mint az -ért, a becs és érték tökélyes egyenlő voltát jellemzi, az -on -en azt tünteti ki, hogy árt értünk rajta, a mely rendesen egyik vagy másik fél részére több előnyt nyujt, mint a mennyi az érték és becs egyszerü kiegyenlitéséből háromolt volna reá. Az „eben gubát" cserélő jellemzőleg tünteti ki a kicserélt két tárgy értékének és becsének különböző voltát, igy „pénzen vásárlunk" a mikor árt fizetünk, a mely az eladó számára a teljes értéken és becsen felül nyereséget is kell, hogy biztositson; és „ingyen" ha adnak holmit, bizonyosan nem gondol senki az érték egyenlő voltára.

Az -ért és az -on -en bizonyosan csere viszonyt jelöl, de jelöli mintegy elvontan a csere tárgyát tevő dolgok értékére, becsére, árára való tekintettel; a mennyiben azonban a csere hely változtatást is von maga után, e viszonyragok „helyettre" változnak. A ki a gabnáját pénz ért adta oda, annak most gabna „helyett" pénze van, a pénz pótolja a gabna helyét, de minden tekintet nélkül az értékre, becsre vagy árra. Innen átalánosabbá válik a „helyett" jelentése, és kiterjed minden viszonyra, a hol tárgyak helyet cserélve, egyik a másik helyét foglalja el; és a viszony megforditásánál fogva olyanra is, a hol egy egy tárgy az egyik helyet mással cseréli fel; és végre általában minden oly viszonyra is, a hol valamely tárgy oly helyen talál létezni,

a hol más valaminek kellett vagy lehetett volna leledzeni. E pontra érkezvén, érintkezni kezd más két viszonyszóval, t. i. a „g y a n á n t“-tal és a „n a k -n e k“-kel.

A „h e l y e t t“ mindig és kivétel nélkül valóságos tárgy- vagy helycserét jelöl, noha a kérdéses tárgy eszményi vagy képzelt is lehet. „Ló helyett szamarat irt“ éppen oly valóságos felcserélése a „ló“ és „szamár“ irott szóknak, mint a valóságos ló és szamár cseréje valódi, ha „ló helyett szamarat fogott a szekérbe“; igy mutathat valaki szamarat ló h e l y e t t, kaphat valaki szalmát széna h e l y e t t, értéktelen kavicsot kincs h e l y e t t, szép szót pénz h e l y e t t stb.; de mind ez esetekben a csere kézzelfogható, világos, és semmi csalódásnak vagy félreértésnek helye nincs. A ki pénz h e l y e t t szép szót ad, igen jól tudja, hogy nem ad pénzt, még olyat se ad, a mi a pénzt értékben vagy becsben pótolhatná, csak épen a helyét foglalja el, mind ezt érti és érzi az is, a kinek adja, nincs semmi félreértés vagy csalódás.

Más eset áll be, ha a csere nem a tárgyakkal, hanem a fogalmakkal történik, egy bizonyos tárgy észlelése más fogalmat szül az észlelőben, mint a melyet mivoltánál fogva szülnie kellene. Ha az ily fogalomcsere öntudatosan és szándékkal történik, „g y a n á n t“ jelöli, ha öntudatlanul, vétségből, tévedésből vagy tudatlanságból vagy végre együgyüségből, -n a k -n e k jellemzi. Például: a fogadós ló h e l y e t t szamarat adott alám, valóságos tárgycsere; a fogad s egy szamarat adott alám, a melyet szükségből ló g y a n á n t fogadtam el: itt a fogalmat cserélem el szándékkal, tudom hogy nem ló, de elfogadom mint ha ló volna, a fogadós egy szamarat állitott elé, a melyet a sötétben ló n a k néztem: itt már csalódtam, valóban azt hittem, hogy ló, pedig szamár volt. Éppen ugy viszonylik: szalmát kaptam széna h e l y e t t, szalmát használtam széna g y a n á n t, a szalmát szénán a k tartottam; pénz h e l y e t t puszta igéretet kaptam, a puszta igéretet pénz g y a n á n t adta, nem veszem én pénz n e k a puszta igéretet. Mily szépen és szabatosan különböztetünk e szerint: Pénz h e l y e t t érczrudakkal is lehet fizetni, jó váltókat is elfogad a kereskedő pénz g y a n á n t, némely áfrikai néptörzsek egy kis kagylót használnak pénz n e k, a melyet kaurinak neveznek.

Lássuk most, mily különböző dolog: a kamatért gabonát adok, a kamaton gabnát veszek, kamat helyett gabonát adok, fogadd el e gabonát kamat gyanánt, tekintsd e gabnát pénzed kamatjá nak.

Sajátságos cserét jelöl az -ul -ül. Ha t. i. az adás-vevés alá eső tárgyakra nézve az illető érdekeltek közt oly egyezmény jött létre, a mely a különböző faju tárgyak bizonyos mennyiségeinek egyenértékü voltát megállitván az adónak és a vevőnek szabad akaratjára hagyja, hogy egy adandó vagy veendő bizonyos értéket, akár az egyik akár a másik faju tárgynak ily értékü mennyisége adása vagy vevése által egyenlithessen ki, ezt a cserét -ul -ül jelöli. Pl. ha a birtokos a cséplőivel ugy alkuszik, hogy a cséplésért minden nyolczadik véka az övék, oly feltétellel, hogy a cséplés bevégzése után, szabadságokban fog állani, vagy magának a kicsépelt gabonának egy nyolczadrészét elvinni, vagy minden őket illető egy vékáért 2 frtot, akár pedig ha jobban tetszik, minden öt vékáért egy egy öl kemény tüzi fát, bekövetkezhetik az az eset, hogy a cséplők egy része a cséplőbért gabnául, a másik rész pénzül, a harmadik rész meg tüzi fául veszi ki. E felfogás az -ul -ül alapjelentésén alapszik, t. i. pénzül veszi ki bérét = mint pénzt. Ehhez az -ul -ül-hez ismét nagyon közel jár a -ban -ben, és kérdés mindegy-e azt mondani: a cselédek bérét kész pénzül kiadni vagy kész pénzben kiadni, és ha nem mindegy, miben különbözik a két mondás, és végre mily viszonyban áll ezekhez ez a szólam: a cselédeket kész pénzzel fizetni.

A ki kész pénzül adja ki a cselédek bérét, annak egy megelőzött alku és megállapodás értelmében szabadságában volt előre meghatározott mennyiséget más faju tárgyból is adni bérül, a mi ismét oda mutat, hogy itt határozottan megszabott bérmennyiségről van szó. A ki kész pénzben adja ki a bért, az nem alkudta ki előre azokat az egyenértékeket, a melyeket eshetőleg más tárgyakban is adhatott volna; legfölebb fenhagyta, hogy ha tetszik, pl. terményekben is fizethessen, de hogy bizonyos pénzmennyiségért bizonyos termékből mennyi járjon, az nem volt kiszabva. Ha tehát bizonyos darab föld megmiveléseért ugy történt az alku, hogy a

gazda a mivelésért odaadja a termés felét, és e fél termés tesz például száz vékát, az aratás után igy szólhat a mivelő: Uram ön nekem tartozik 100 véka buzával, de jobban szeretném, ha készpénzben adná vagy fizetné ki követelésemet, mit ad a 100 véka buzáért? holott, ha előre lett volna kikötve, hogy fizessen minden vékáért 2 ftot, a mivelő egyszerüen azt mondaná, adja ki nékem az én részemet pénzül. A kész pénz z e l fizetésben a pénz egyszerüen mint fizetés eszköze van kitüntetve, cseréről, váltásról nincs szó.

Az -u l -ü l mint helyettesitő tehát egyfelől érintkezik a „helyett“ viszonyszóval, másfelől ismét a „képiben“, „-képen“, és „-ként“ viszonyszókkal, a melyek hasonlólag helyettesitők.

A ki valaki h e l y e t t tesz valamit, egyszerüen a távolmaradó helyét pótolja, ezen tul köztök semmi viszony; igy pl. ha Péter Pál helyett áll katonának, Péter pótolja a Pál helyét a katonák sorában, s ezzel vége minden kölcsönös kötelezettségnek. De ha valaki, valaki más képiben cselekszik, a helyettesitéshez még egy erkölcsi kötelék járul, a melynél fogva a helyettesitett köteles helyettesének, a ki ez esetben „képviselője“, minden cselekményét és cselekménye minden jó vagy rosz következményét feltétlenül elfogadni, magáénak elismerni. Ha magam helyett küldök valakit a törvényszékhez, ez a valaki ott ugyan elfoglalhatja a helyemet, de semmit se cselekedhetik, a mi engem kötelezhetne, vagy a miért én felelősséget vállalnék, de ha a magam képiben küldöm, nem csak anyagilag, hanem erkölcsileg, illetőleg jogilag is viseli képemet; a mit tesz, a mire vállalkozik, a mire kötelezi magát, reám nézve éppen oly érvényes, mint ha magam lettem volna ott. A „képiben“ és „-képen“ közt csak azt a különbséget látom, hogy az első határozott, az utóbbi határozatlan; megjelenik valaki az egyik peres fél k é p i b e n, vagy megjelenik peres fél k é p p e n, csak a kifejezés határozott voltára nézve különböznek egymástól.

A midőn k é p i b e n és -k é p e n oly helyettesitést jelölnek, a melynél a helyettes határozottan nem az, a mit helyettesit, hanem csak jogi vagy erkölcsi képzelés szerint ugy pótolja, mintha az volna, a -k é n t azt jelöli, hogy valaminek

oly tulajdonságai vannak, hogy a fenforgó körülmények közt annak vehetni, a mihez a -k é n t rag járul. (A magyar nyelv szótára elemzés alapján másképen különbözteti meg. A ki peres félképen áll elé, az bizonyosan nem peres fél, nem is tartja annak senki, de a törvény őt mint peres fél helyettesét ugy tekinti, mint ha ő maga volna az a peres fél a kinek képiben megjelent; a ki peres félként áll elé, ugy viseli magát, mint ha maga volna az érdekelt, tehát nem másnak a helyettese, noha meglehet, hogy valósággal mégis csak helyettes és személyesen nincs az ügyben érdekelve.

-K é p e n és -k é n t alanyilag ugy viszonylanak egymáshoz, mint g y a n á n t és -n a k tárgyilag. Atya k é p e n viseli magát valaki az iránt az árva iránt, a kit saját gyermeke g y a n á n t nevel, a fiu pedig gyermekk é n t szereti azt a férfiut, a kit megszokott atyjá n a k tekinteni.

Kocsis h e l y e t t van az, a ki nem kocsis, de a kocsis helyét elfoglalja, de azért szükségképen se a kocsis teendőit nem végzi, se a kocsis minőségét nem vállalja magára, mint ha pl. a ki eladta a lovait, kocsis helyett, már most inast tart. Kocsis g y a n á n t van az, a ki nem kocsis, nem is tekintheti senki annak, de ő időig óráig a kocsis teendőit végzi, a kocsis minőségét elvállalja, mint ha pl. az útazni vágyó kocsis gyanánt is elmenne valakivel, ha elvinné magával. A ki kocsisn a k áll, valóságos kocsissá lesz, habár csak ideig óráig is, mint pl. a ki kocsisnak öltözik, azt kivánja, hogy őt valóságos kocsisnak tartsák addig, a mig az álruha rajta van. Kocsis u l viseli magát az, a kinek magaviselete őt kocsissal egyértékünek tünteti fel. Kocsisom k é p i b e n az inasom borravalót kért az idegentől, tehát mint képviselője a kocsisnak nem a maga, hanem a kocsis számára kérte. Az inas kocsisk é p e n hajtja a lovakat, mert a kocsis bár mi okból jelen nem levén, az inas, a nélkül, hogy azért kocsissá válnék, épen ugy hajtja a lovakat, mint a hogy kocsis hajtaná. Kocsisk é n t ül a bakon az, a ki nem levén kocsis, mégis oly magatartással ül ott, hogy akárki is azt hinné, valóságos kocsis.

Hogy a nyelvszokás minden egyes esetben ily élesen nem különböztet, igen természetes, annyival is inkább, minthogy az átvitt értelmek, mennél tovább távoznak el az ere-

deti jelentéstől, annál inkább folynak össze. Ha például e két formát vesszük: „másképen“ és „másként“, a nyelvszokás nem tud köztök különbséget tenni; mert a ki másképen beszél is, ugy beszél, a mint más beszélne, és a ki másként beszél is, ugy beszél, mint ha nem volna ő maga, hanem más valaki, azaz tehát ugy beszél a mint más beszélne. Az átvitel által az, a mi az eredeti jelentésben különböztette a két formát, lassanként elenyészett. A különböztetés jellemzői néha az által is elhalaványulnak, hogy a tárgyra nézve az adott esetben nincs befolyásuk vagy legalább észrevehető befolyásuk. Ezt a kést ajándék b a kaptam, vagy ajándék u l kaptam, vagy ajándék k é p e n kaptam: különböző ugyan, de azért a kés birtokosára nézve a birtoklás módját illetőleg oly csekély, oly semmit jelentő, hogy tökélyesen mindegy, akárhogy mondja. Mily feltünő lesz azonban a különbség e példában: Itt van 100 forint, ezt kamat b a adom, vagy kamat u l adom, vagy kamatk é p e n adom; mily egészen más, ha egy leány feleség ü l megyen valakihez, vagy feleségk é p p e n megyen hozzá.

4. a s z t a g, b o g l y a, k a z a l, s z a k a s z.

A s z t a g b a rakják a gabnát, b o g l y á b a a szénát, de ez utóbbit, valamint a szalmát is k a z a l b a és s z a k a s z b a is rakják, k a z a l b a rakják a tüzi fát is; e szerint látni való, hogy a felvett négy szó mindenike egy bizonyos rendszer szerint, bizonyos alakban és mesterséggel összerakott r a k á s t, h a l m a z t jelöl, holott magok e szók ‚rakás‘ és ‚halmaz‘ a rendszeres alak fogalmát bizonyos tekintetben kizárják.

A r a k á s és h a l m a z mindketten a meglehetős nagy mennyiség fogalmát ébresztik, és talán csak abban különböznek, hogy a rakás többnyire és inkább egynemü, a halmaz különnemü tárgyak vagy alkatrészek összehordásából, gyüjtéséből ered. Innen is van, hogy anyagokról szólva, mindig csak a r a k á s-sal élünk, egy rakás föld, egy rakás porond, egy rakás kő szokott kifejezések. E szerint egy rakás fegyver és egy halmaz fegyver közt az lesz a különbség, hogy az elsőben csupa egynemü, az utóbbiban mindenféle különböző fegyvert képzelünk; igy különböztet az ösztön-

szerü nyelvérzet, a mely rakás pénzen veszen valamit, és a tarka barkán öszszegalagyolt beszédet szó-halmaz nak mondja.

A felvett szókkal jelölt rakások különböznek alakjokra nézve is. Az asztag hengeridomu és törpe kúppal van bétetőzve, a boglya egy kisebb alapján nyugvó törpe csonka kúp, a melyen egy magasabb kúp nyugszik, a kazal egy kisebb alapján nyugvó csonka négyoldalu gúla, a melyen egy magas gúla áll, a szakasz végre egy hoszszu négyszög alapján álló egyenes szögoszlop, a melynek teteje háztetőhöz hasonló, sőt egészalakja hasonlit egy hosszában elnyuló ház alakjához.

Az asztagba, keresztekből vagy kalangyákból gyüjtik össze a kévéket és mint kévéket rakják belé, a boglyába összegyüjtik a szénát fiókokból, és a szénaboglyát szalmával szokták befedni, a kazal és a szakasz a rakás módjára nézve nem különböznek a boglyától. Egy kazal tüzi fa rendbe, de nem ölbe rakott hasábokból áll.

5. Csapat, csoport, csorda, falka, folt, nyáj, gulya, ménes, raj, sereg, had.

Élő egyének összegyüjtéséből, együttlétéből származó fogalmak, a melyek közös alapfogalma a nagyobb vagy kisebb sokaság kapcsolatban bizonyos egynemüséggel, és e közös alapfogalom az átvitt értelemben is megmarad, megjegyeztetvén itt mindjárt, hogy az elésorolt kifejezések közül csak is három a ‚csoport' ‚falka' és a ‚sereg' fordulnak elé néha mint élettelen tárgyak sokaságának jelölései.

A különbségeket illetőleg, egynehány közülök rögtön kiválik mint külön meghatározott fogalom jelölése, hogy tárgyalása voltaképen kivül esik feladatomon, és csak a sorozat teljességeért van felhozva, ezek a „nyáj", a melyet kirekesztőleg csak apró szarvasmarháról mint juhról és kecskéről, a „gulya" a melyet csak szarvasmarháról, a „ménes" a melyet csak lóról szoktunk mondani; mégis mutatkoznak érintkező pontok, a melyek a felemlitést szükségessé teszik.

Mindenek előtt állitsuk meg, hogy több egyén együtt képzelve a ‚csoport' fogalmát csak akkor állítja elé, ha mozdulatlannak képzeljük nem csak az egészet, hanem az egyes egyéneket is. A mozdulatlanságnak legalább észrevehető időig

kell tartania, mert a csoport változhatik, növekedhetik stb., de egy folytonos mozgásban levő sokaság soha se lehet csoport. Ebből láthatjuk, hogy akár mely más nevezetü sokaság alkothat csoportot bizonyos adott időpontban, nyugalomban. A tábori tűz körül heverésző csapat festői csoport; — a kút körül delelő gulya érdekes csoport stb. Csak talán igen nagy sokaság nem lehet csoport, és ez talán onnan van, hogy csoport csak az, a mit egyszerre meglátni, egyetlen nézéssel ugyszólván felölelni lehet.

A „csapat“ mindig egy nagyobb sokaság egy részének tekintett kisebb sokaság, a melyet az egésztől külön vált és ideig óráig magára létező önálló résznek képzelünk. A füzet, csipet, szelet, fogat, falat stb. hasonlatosságára, „csapat“, ugy látszik, azt jelenti, a mit egyszerre egy nagyobb sokaságtól „elcsapnak“ vagy a mit együvé „csapnak“, innen a kifejezés rugalmassága, mert akár előre kiszámitott felosztás, akár rendszeres szervezkedés, akár esetleg szakasztja el a részt az egésztől, mindig helyesen fogjuk „csapat“-nak nevezni, és ebben különbözik lényegesen a „falka a „csapat“-tól, hogy az előbbi egy önálló egész, noha nem nagy számból álló egész is lehet, az utóbbi mindig csak rész, a mely nagy sokaság is lehet ugyan, de bár különválva tőle, mégis valamely egészhez tartozik. Azonkivül a csapat mindig egy- vagy legalább hasonnemü egyénekből áll, a falka ellenben különnemü és különböző egyénekből is állhat.

E szerint még vizsgálat alá marad a c s o r d a, r a j, s e r e g, h a d és f o l t.

Egy nagy számu sokaság, a mely minden rend és határozott szervezet nélkül, de mégis valami czélra együtt létezik, együtt mozog, habár nem is tervszerüen kiszabott irányban „csorda“. A csorda fogalmában benne van az is, hogy tarka vegyületben különnemü egyénekből is állhat. A legelőre hajtott házi állatok csordája magában foglalhat teheneket lovakat és más állatokat is egyszerre, és épen azért csorda; itt még az a külön sajátság is járul hozzá, hogy a csordában együttlevő marhák nem egy gazdáéi. A csordától a „sereg“ abban különbözik, hogy a seregnek már van szervezete, s no-

ha ebben is lehetnek különnemü egyének, de ez egyének legalább csapatonként úgy vannak besorozva, hogy egy-egy csapatban mindig csak egynemü egyének leledzenek; és mint ily csapatokból álló, a melyek mintegy külön rendeltetésü tagjai az egésznek, és egy előre kiszámitott terv szerint úgy vannak szervezve, hogy egy elérni kivánt czélra működvén, egyik működése támogatja és kiegésziti a másikét, a sereg „had"-dá válik. Ebből azt látjuk, hogy sereg és had között csak felfogásbeli különbség van, mert ugyanaz a szerves sokaság egyszer mint egész egy tömegben képzelve sereg, mint egyes csapatokból álló ugyszolván ízületes test pedig had; sereg és had körülbelől oly viszonyban vannak egymáshoz, mint copiae és exercitus, holott a csordának a „colluvies hominum" felel meg.

A „raj" és "folt" eredetileg csak apró és kiválóan szárnyas állatok sokaságát jelölik, még pedig tán legelébb a raj mozgó, a folt nyugvó állapotban, e különbség azonban ugy látszik már egészen elmosódott. A raj és folt azonkivül mindketten oly sokaságot jelentenek, a melyekben folytonos nyüzsgés uralkodik. A jelenlegi használatból bajos szabatos értelmezését adni e két szónak, melynek mindkettőnek nagyon korlátolt és kevés esetre szoritkozó alkalmazása van.

Még megjegyzendő, hogy a gulya és a ménes tenyésztés végett alakitott seregletek, a csorda csupán legelésre gyül egybe, a nyáj tenyésztő és legelő is, a falka kereskedés czéljából vásárolt marhákból áll, a csapat a gazdaságban ideig óráig együve csapott marhák összege, a melyet nem valam különös rendeltetésre gyüjtnek össze, hanem tán épen csak azért, mivel az illető időben nincs semmi határozott rendeltetése.

Érdekes lesz még összeállitni az e szóknak megfelelő idegen szókat.

Csapat-nak egészen megfelelő szó a németben nincs, rendesen a „Haufen"-t használják; a hadi nyelven „Abtheilung"; barmokról „Trieb"; a latinban „manipulus".

Csoport a német „Gruppe", latin kifejezés nincs.

Csorda = németül „Horde", latinul majd „caterva"

majd „colluvies hominum“, baromról németül „Herde“, latinul „grex, armenta“.

Falka németül „Rudel“; folt tán = „Flug“; a gulyának megfelelő szó se a németben, se a latinban nincsen.

Had = exercitus, das Heer.

Ménes = Gestütt, Stuterei.

Nyáj = die Herde, grex.

Raj = der Schwarm, examen.

Sereg = das Heer, die Heeresmasse, copiae.

6. birtok, jó, jószág, vagyon, saját, tulajdon.

Minden, a miről tetszésünk szerint szabadon rendelkezünk, a mi úgy van hatalmunkban, hogy azt tehetjük vele, a mit akarunk, a mi birtokunk. Hogy ez a hatalmunk, e lehetősége a szabad rendelkezésnek, jogon alapszik-e vagy sem, itt nem jő kérdésbe, ezért lehet jogos birtok, jó hiszemü birtok, erőszakos birtok, bitorlott birtok, perrel megtámadott birtok stb. Ha a szabad rendelkezésre való hatalomhoz még az is járul, hogy a kérdéses tárgy bár mi néven nevezendő hasznot vagy javadalmat nyujt annak, a kinek e hatalma van, a birtokból' jó vagy jószág lesz. Jó vagy jószág tehát oly birtok, a mely után a birtokos hasznot vagy javadalmat élvez, maga a jó tán semmi egyéb mint költői és ünnepélyes, röviditett formája a „jószág“-nak. A jószág e jelentése következtében fejlődött ki az a nyelvszokás, a mely szerint egyes vidékeken kiválólag azokat a birtokokat nevezik jószágnak, a melyből a birtokos jövedelmének legtetemesebb mennyiségét vagy fő jövedelmét húzza; az inkább földmiveléssel foglalkozó gazda fekvő birtokát, termő földjeit nevezi jószágnak; a baromtenyésztő ellenben marháit mondja jószágnak; a kereskedőnek pedig áruja a jószága stb. Ha a birtokos rendelkező hatalma a birtok felett jogon alapszik, a birtok egyszersmind „tulajdon“. A szerzet bizonyos tárgyakat az egyes szerzetesnek birtokában hagy élethossziglan, de e tárgyak nem tulajdonai azért annak az egyénnek. A ki a birtokát jelzálogul kivánja lekötni, elébb be kell hogy bizonyitsa, hogy ez a birtok neki tulajdona. Ezért a „tulajdon birtok“ kifejezésben a ‚tulajdon‘ jelző nem hivalkodó.

A tulajdon fogalma kiterjed mindenre, a miről valaki jogosan rendelkezik, holott a vagyon a tulajdonnak csak azokat az alkatrészeit jelöli, a melyek anyagilag léteznek és a tulajdonos személyén kivül esnek. A mi vagyonom, az tulajdonom is, de nem minden a mi tulajdonom vagyonom. A fejem tulajdonom, de nem vagyonom, de házam vagyonom is, tulajdonom is. Ezért használjuk a tulajdon-t kirekesztőleg szellemi birtokról. Ész, okosság, tudomány, elmésség stb. mind tulajdonok, sőt átvitt értelemben a tulajdon mint mn. személyekről is állhat, a melyek valamely jogi viszony vagy természetes kötelék által hozzánk vannak kötve. Tulajdon cselédeim azok, a kik jog szerint kötelesek engem szolgálni, tulajdon gyermekeim, a kik természet és vérség szerint való nem pedig csak fogadott gyermekeim.

Valamint a birtok nem szükségkép tulajdon vagy vagyon is, úgy megforditva lehet valami tulajdonom vagy vagyonom, ha nincs is épen birtokomban. A kiadott kölcsön kétségtelen vagyonom, noha visszafizetésig adósom birtoká, ban van; az a jószág, a melyet most haszonbérlő bir, azért tulajdonom maradt stb.

Saját az oly tulajdon, a mely épen ily minőségben és ily körülmények közt csak is bizonyos egyéné. Ha tulajdon nézetemet fejezem ki, az a nézet valósággal az én eszem szüleménye, az én felfogásom eredménye, de azért lehet másnak is épen az a nézete, és neki épen ugy tulajdona mint nekem az enyim, azaz egyikünk se vette vagy fogadta el a másikét, hanem mindegyikünk ugyanazon felfogás alapján hasonló észjárással következtetve és okoskodva, mindenik önállóan és függetlenül ugyanarra a nézetre jutottunk; de ha saját nézetemet mondom, oly nézetet mondok, a mely legalább némi tekintetben minden más nézettől elüt, ugy hogy az csakis az én nézetem és senki másé.

birtok = Besitz, jószág v. jó = Gut, vagyon = Habe.
tulajdon = Eigenthum, saját = Eigenthümlichkeit.

7. A német „falsch“ = hamis? Egyik bizonysága annak, mily tévútra vezethet az a törekvés, hogy egy nyelven találjunk oly szót, a mely egy más nyelvbeli hasonértelmü szót, mindenütt és minden kapcsolatban értelemhün helyette-

sithessen, a német „falsch“ szó, a melyet az ujabb időben mindenütt és kivétel nélkül „hamis“-nak forditnak.

Hogy magunknak tiszta fogalmat szerezhessünk az itt elkövetett vétségekről, lássuk elébb a kérdéses szó valóságos jelentését.

Első pillanatra feltünő, hogy „falsch“ = „falsus“, a mely mn. a „fallo“ igéből származik, a mely ige = csalni, a minél fogva „falsus“ alapjelentése: olyas valami, a mi vagy természeténél fogva, vagy tervszerü készités következtében olyan hogy csalást okoz vagy csalódást eszközöl. Éppen ez a német „falsch“-nak is alapjelentése, a melyet Grimm-ék világosan a latinból átvett idegen szónak mondanak. Ez alapjelentésből folynak a szó következő jelentései:

I. „Falsch“ a németnek minden „a mi nem az a minek magát mutatja“. Pl. A ki barátnak mutatja magát, pedig nem az, németül „falscher Freund“. Hogy ezt nem lehet magyarul „hamis barát“-nak mondani, azt hiszem, nem kell bizonyitgatni. A magyar azt, a mi nem az, a minek mutatja magát, helyesen „ál“-nak nevezi; tehát e jelentésben falsch = ál-, és igen helyesen beszélünk, álbarát, álarcz, álszenteskedés s más hasonló kifejezések alkalmazásával, ott, a hol azt kivánjuk jelölni, hogy valami nem az, a minek magát mutatja. Az „ál“-nak ellentéte „igaz“ valamint a „falsch“-nak ez értelemben „wahr“, a „falsus“-nak „verus“.

Ebből rögtön meg is győződünk arról, hogy nem helyesek a következő kifejezések: álablak (helyesen „vakablak“), mert az csak nem olyan a milyennek mutatkozik, de nem egyéb; álajtó (helyesen „rejtett ajtó“), mert valóságos ajtó, csak hogy ugy van készitve, hogy nem lehet észre venni; álcsók, mert az valóságos csók, csak hogy nem jő szivből; álélcz, mert az élcz, lehet jó vagy rosz, lehet elmés vagy izetlen, lehet találó vagy elhibázott, lehet talpraesett vagy ügyetlen stb. de ál nem lehet, mivel a mi nem élcz, nem is mutathatja magát élcznek; áleredetü, mert valami eredete csak van mindennek, noha lehet ráfogott, koholt, költött eredete valaminek, és éppen úgy nem helyesek: álérzelem, áleskü, álfesték, álfogás, álhadmozdulat, álhimlő, álizlés, álkép, álképlet, álköny, álkulcs, álmegtámadás, álment-

ség, álmü, álnév, álnövedék, álnyomat, álok, álokoskodás, álöltözés, álörökös, álpénz, álruha stb., noha ezek közül sokat fogadott el az irodalom és közbeszéd, pedig világos, hogy álruha csak az lehetne, a mi magát ruhának mutatja, pedig nem az, holott a mit rendesen álruhának neveznek, valódi ruha, csak nem olyan, a milyet az illető rendesen viselni szokott.

Ugyan e sorozatba tartoznak még egyfelől az utánzás útján előállitott tárgyak á l-lal képzett nevei, mint: áldrágakő, álgyöngy stb., a melyek csak bizonyos tekintetben helyesek, mert az üvegből csiszolt díszitménye az ékszernek nem gyémánt, pedig gyémántnak akarná magát mutatni, és e tekintetben ál-gyémánt, ámde mégis gyémánt, csakhogy nincsenek meg azok a kitünő tulajdonságai, a melyeknek a valódi gyémánt köszöni becsét, és igy voltaképen csak minőségben különbözik a gyémánttól, minél fogva sokkal helyesebben nevezik „utánzott gyémánt"-nak, vagy a természetes gyémánttal ellentétben „mesterséges gyémánt"-nak. — Másfelől az emberi test egyes részeit pótló s vagy piperére vagy szükségből mesterségesen előállitott utánzások nevei, mint pl. ál-haj, ál-fog, ál-köröm stb. Ezeknél különbséget kell tenni, mert ha a paróka valóságos hajból van készitve, nem lehet álhajnak nevezni, álhaj csak az levén, a mi hajnak mutatja magát, de nem az; pl. ha a paróka kenderből, üvegszálakból vagy selyemből készült, helyesen álhajnak mondanók, minden más esetben helyesebb és jobb a régi kifejezés: „vendéghaj", „vendégfog" stb.

Hasonló esetben vagyunk az ál-orvos sal is. Álorvos csak az, a ki orvosnak mondja magát, és éppen nem orvos, de a nyeglét, a kuruzslót, a németül ugynevezett „Kurpfuschert" nem lehet álorvosnak nevezni, mert ő orvos, ha nem is illetékes hatóságtól felhatalmazott orvos.

Mind ezek a kifejezések a fenn jelzett törekvésnek köszönik lételöket; minthogy t. i. az ‚ál' némely kapcsolatban megfelel annak, a mit a német „falsch" jelöl, azt hitték némelyek, hogy falsch mindig és mindenütt = ál.

II. Jelöl a „falsch" olyat, a mi nem olyan, a milyennek lennie kell. Azonban a minőség e más volta különböző tulaj-

donságokra vonatkozhatik, és e szerint ismét különböztetnünk kell:

A) ha valami nem oly anyagból van, a milyenből lennie kell; ez esetben ismét az anyag vagy minőségére nézve roszabb, vagy értékére alábbvaló, vagy pedig merőben más és csak külsőleg hasonlit; mind a három esetben a kérdéses tárgy „utánzott"; igy pl. ékszerek, a melyek aranyhoz külsőleg hasonló fémötvélyből vannak készitve: utánzott ékszerek; czukorral édesitett és megfestett színbor lehet: utánzott tokaji; éppen így van: utánzott pezsgő, márvány, bagariabőr, bőr, chinai edény, ébenfa stb.

Ugyan e kifejezéssel élünk azokban az esetekben is, a mikor valaminek eredeti volta forog kérdésben, pl. régiségeknél, külföldi dolgoknál, szóval minden oly tárgynál, a melyet csalás, szemfényvesztés, vagy fényüzés czéljával mesterségesen készitenek, létező de vagy ritka vagy drága tárgyak mintájára. A Becker-féle régi érem tehát nem hamis, hanem utánzott; a talmi arany nem ál-arany, nem is hamis, hanem utánzott. Figyelemre méltó, hogy a francziák is az ily tárgyakat „imitation"-nak mondják.

Ez „utánzott"-nak ellentéte „valódi", „eredeti".

B) Ha valami tárgyban nincsenek meg azok a kitünő tulajdonságok, a melyeket benne keresni szoktunk. Itt ismét különböztetnünk kell:

a) a „falsch" ellentéte „echt" = jóféle, tehát a falsch = rosz, hitvány.

b) a „falsch" ellentéte „wahr" = igaz, tehát a falsch = hazug, csalárd, csalóka, csalfa.

c) a „falsch" ellentéte „treu" = hü, hüséges, tehát: a falsch = álnok, hütelen.

d) a „falsch" ellentéte „richtig" = helyes, találó, tehát a falsch = helytelen, fonák, hibás, elhibázott.

e) a „falsch" ellentéte „aufrichtig" = őszinte, tehát a falsch = szinlelt, hamis, tettetett, álnok.

C) Végre jelöl a „falsch" oly tárgyakat, a melyek utánzásoknak látszanak, de nem azok, mivel eredetijök nem is létezik, nem is létezett, ezt magyarul helyesen „koholt", „költött" szókkal fogjuk kifejezni.

Legyen már most szabad egynehány feltünően fonák forditást kimutatnom, és helyreigazitnom.

„Falsches Geld". Csaknem általánosan „hamis pénz"-nek mondják; egy kisérlet ajánlotta az „álpénz" kifejezést, de a hamis megtartotta a tulsulyt, még pedig abból az okból, mivel a „verfälschen" ige forditására az ál-ból nem lehetett igét alakitni, a „hamis" pedig a „hamisitni"igével kinálkozott. Azonban „hamis" pénznek nincs értelme, ennek ellentéte volna „őszinte" pénz, a mi nincs; ál-pénz létezik, de nem azt jelöli, a mit vele jelölni kivánnak; igy a bankjegy, és átalában minden pénzjegy, a mely nem valóságos pénz, de azért pénz gyanánt jár, mind ál-pénz; az a pénz, a melylyel a szinpadon fizetnek, ál-pénz. Az a mit „falsches Geld" szóval jelölnek, ellentéte a „gutes Geld"nek, s azt érezték is a régiek, mert „rosz pénz"-nek nevezték, a mint bizonyitja az ismert közmondás: „ismerik mint a rosz pénzt", a mely nem egyéb mint forditása e német közmondásnak: Er ist bekannt wie das falsche Geld".

Ám de itt ismét meg kell gondolni, hogy ez csak a valódi fémpénzre talál, de nem a magokban véve is értéktelen pénzjegyekre. Az a bankó, a melyet valaki olyan készitett, a ki nem volt rá jogositva, magában véve éppen oly jó mint az, a melyet jogositott hatóság vagy intézet bocsátott forgalomba, hibája csak az, hogy nem onnan eredett, a honnan erednie kellett volna, tehát nem eredeti, hanem „utánzott".

Van tehát „rosz" és „utánzott" pénz, és itt beáll az a sajátságos viszony, hogy nem minden rosz pénz utánzott és nem minden utánzott pénz rosz.

Ugyanis a középkorban sok rosz pénz volt forgalomban, a mely nem volt utánzott, hanem magokból a kormányok pénzverdéiből került ki, ellenben pl. Oroszországban vernek hollandi aranyokat, a melyek nem roszabbak mint az igazi hollandiak, és mégis utánzottak. Ha magános ember ezüst forintokat verne, azok utánzottak volnának, ha szinte minden tekintetben épp oly jók volnának is, mint az állam pénzverdéjében készültek. Minden esetre abba az osztályba tartoznának, a melyet németül „falsch"-sal jelölnek.

Elfogadván e két szót „rosz" és „utánzott", hogy fogjuk aztán mondani a „fälschen" igét?

Az egyik esetben természetesen úgy, hogy „utánozni", de az nem elég, mert hogy mondjuk aztán: „fälschen und nachahmen"?

Lássuk mit is jelent csak az a „fälschen", ha nem = utánozni.

A mi egész valójában nem olyan, a milyennek lennie kell, két úton állhat elé, vagy úgy, hogy a ki eléállitja, nem késziti el szabályszerüen, hanem megelégszik, ha külsőleg és avatatlan szemnek annak látszik, a mit vele helyettesitni akarnak, ez az „utánzás"; vagy ugy, hogy a meglévő igazi és jóféle tárgyat valami mütét által bizonyos tekintetben megváltoztatja, és ez által vagy megfosztja eredeti kitünő tulajdonságai egyikétől vagy többtől is, vagy pedig oly tulajdonságokat ad meg neki, a melyek eredetileg nem voltak meg rajta vagy benne: pl. a korcsmáros vizet tölt a borba, vagy pedig savanyu borát czukorral édesiti, mindkét esetben a borral azt teszi, a mit a német ugy mond „fälschen". Valaki körülmetéli az aranyat, és igy megfosztja sulya teljes voltától, vagy egy ezüst pénzt megaranyoz, hogy arany helyett költhesse el, mindkét esetben azt követi el, a mit ugy mond a német „fälschen". Már pedig mindezeket a tényeket elődeink ez igével jelölték: „megvesztegetni", és e kifejezés helyes is.

„Fälschen und Nachahmen" tehát = megvesztegetni és utánozni".

Ne ütközzünk meg abban, hogy a „vesztegetni" igének más jelentése is van, névszerint, hogy „pénzt vesztegetni" azt is jelöli, pénzt ok és haszon nélkül elkölteni; mindig meg lesz a különbség, ha az egyik esetben ugy mondjuk: pénzt megvesztegetni.

Hasonló indokolással, a melyet csak idő és hely kimélése tekintetéből nem adok elő részletesen, a következő javitásokat ajánlom:

Falscher Wechsel, nem „hamis", hanem „költött, kohol t" váltó.

Gefälschter Wechsel, nem „hamisitott", hanem „megvesztegetett" váltó.

Falsche Unterschrift, vagy „költött" vagy „utánzott".

Falsche Nachricht, nem „ál-hir", hanem „hazug vagy költött" hir.

Falsche Ansicht, nem „hamis", hanem „helytelen, fonák" nézet.

Falscher Freund, a felfogáshoz képest vagy ál-barát, vagy szinlelt, tettetett barát; de semmi esetre se „hamis".

Falsche Scham, ismét a felfogás szerint szinlelt, tettetett szemérem, vagy pedig, idétlen, helytelen szemérmeskedés, de nem ál-szemérem, mert ez = pruderie.

Falsche Rechnung, helytelen vagy hibás számitás, a szerint, a mint az eredmény nem találása vagy az egész eljárás vagy pedig egyes botlás következménye. A ki ott, a hol szorozni kellett volna, oszt, helytelenül számit; a ki öszszeadás közben 37-et meg 48-at 85 helyett 75-nek számit, hibásan számit.

Falsche Thränen, csalárd, tettetett könyek.

Falsche Menschen, álnok, alattomos, csalárd emberek, nem hamisak, a kik minden hamisság mellett igen derék, becsületes emberek lehetnek.

Falsches Licht, sajátlag fonák világitás (festvénynél). átvitt értelemben, csalóka fény.

Falscher Blick, mint német idiotismus = kancsal nézés.

Lássuk már most végre, mit jelent tehát voltaképpen e szó „hamis"? Hamis nézetem szerint, az, a ki valódi szándékát, czélját valamely tettének vagy eljárásának nem mutatja ki, tehát minden esetre azt kivánja, hogy czélját mind addig ki ne találhassák, a mig el nem érte; különbözik a csalárd-tól abban, hogy ez utóbbi nem csak elrejti czélját, hanem hazug állitásokkal igyekszik másokat tévútra vezetni és megkárositni; ezért a csalárdság mindig bűnös, a hamisság lehet ártatlan tréfa is; a szinlelő-től abban, hogy ez nem csak a valódi czélt rejti, hanem más czélt kiván mutatni; az álnok-tól abban, hogy ennek határozottan gonosz szándéka van. Csalárd és álnok pedig abban különböznek egymástól, hogy az álnok csak a más kárát kivánja, tekintet nél-

kül arra, hogy neki lesz-e valami haszna belőle, a csalárd ellenben a más kárában és kárával a maga hasznát keresi.

A „hamis“ szót e szerint helyesen csak a következő esetben használjuk:

1) emberről, ha azt kivánjuk jelölni, hogy tetteiből, beszédeiből, magaviseletéből nem lehet valódi érzeteit, szándékait kitudni; hamis leányka az, a ki pl. ugy, oly hangon, oly arczkifejezéssel mond valamit, hogy nem lehet tudni, komolyan mondja-e vagy tréfából.

2) átalában élő lényről, a melynek pillanatnyi magaviseletének nem lehet hinni; hamis kutya, a mely látszólag csendes, szelid, de azért nagyon könnyen, csekély ingerre mar; hamis gyermek, a mely látszólag jámbor, de azért épen oly pajkos, mint akármely más.

Itt uj sorára bukkanunk a rokonértelmü szóknak. Ez értelemben t. i. rokon a h a m i s, a d é v a j, p a j k o s, p a j z á n, c s i n t a l a n szókkal. Lássuk miben különböznek egymástól.

Németre igy forditnám: hamis, s c h e l m i s c h; dévaj m u t h w i l l i g: pajkos, ü b e r m ü t h i g; pajzán, a u s g e l a s s e n; csintalan, u n a r t i g.

A h a m i s nézetem szerint, noha abban igyekszik, hogy másokat tévútra vezessen, de czéljaiban rendesen ártatlan, s az egész tréfára czéloz; ide vonatkozó értelmében se lehet nála gonoszságot, vagy bár csak másnak alkalmatlan dolgot feltenni. A hamis gyermek, minden hamissága mellett sőt tán épen hamissága következtében kedves, nem alkalmatlan senkinek, semmi roszat nem követ el.

A d é v a j, p a j k o s és p a j z á n mindannyian elevenen érzett jólét és túlcsapó jó kedv és vidámság ösztönét követik. Ez az ösztön a d é v a j nál csak önmagára vonatkozó tettekben mutatkozik; ha van a dévajságnak valami rosz vagy fájdalmas következménye, az közetlenül csak őt magát éri; ő nem is akar másra hatni, s ha hat, ez csak véletlenül esik. A dévaj gyermek nagyot ugrik, a hol lépéssel beérte volna; nagyot kiált, csupa kedvtelésből. Mihelyt a dévajsághoz hozzájárul bizonyos öntudatosság, mihelyt egyesül vele az a szándék, hogy kitörő jó kedvét másokkal éreztesse, vagy

előttök csak fitogtassa is, p a j k o s s á g-gá lesz. Az a legény a ki táncz közben csupa jó kedvében kurjongat és tapsol, d é v a j k o d i k; de a ki azonkivül csupa jó kedvében másokat taszigál, tréfából gáncsot vet a tánczolóknak, jó kedvében ivás közben a bort elönti, poharakat tör, stb. stb. az már p a j k o s. Ettől a p a j z á n abban különbözik, hogy a jó kedvhez még féktelenség is járul, sőt sok esetben a féktelenségnek több része van a kitörésben mint a jó kedvnek. E szerint a pajzánságnak jelloge az a legény, a ki a kihivó felszólitással „ki a legény a csárdában?“ megköveteli felsőbbségének elismerését a jelenlevőktől. A p a j z á n gyermek az, a ki nem érti e szót „nem szabad!“, a mikor neki eszibe jut hajlama szerint cselekedni.

Mind ezektől a „c s i n t a l a n“ abban különbözik, hogy magaviselete nem jó kedv kifolyása, hanem az illető társadalmi rend és illem számba nem vétele. A csintalan magaviselet lehet pajkosság következménye, de nem szükségkép az, sőt gyermeknél, például, többször duzzogásból, daczból, kényességből és rosz kedvből származik. Ennek van még egy rokona, a „h e l y t e l e n“, a mely abban különbözik tőle, hogy a csintalanság inkább szóban és arczkifejezésben, a helytelenség szembeszökő tettekben nyilatkozik; csintalan néha a legmiveltebb ember, helytelenség mindig neveletlenségből származik.

III. A Törvénytudományi Osztály köréből:

IV. A Történettudományi Osztály köréből:

V. A Mathematikai Osztály köréből :

I. Szám: A Mathematikai Hőelmélet egyenleteinek általános alakjáról. Székfogl. Szily Kálmántól. 1867. 20 l.	15 kr·
II. Szám: A Pólus és a Polárok. A viszonyos Polárok elve. Hunyady Jenőtől. 1867. 30 l.	30 kr.
III. Szám: Biztosítási Kölcsön, új biztosítási nem, Vész János Ármintól. 1868. 20 l.	30 kr·
IV. Szám: A Schwerdt-féle Comparator módosított alkalmazása. Kruspér Istvántól. 1869. 15 l.	15 kr.
V. Szám: Legrövidebb távolok a körkúpon. Vész J. Armintól. 1869. 19 l. és 4 kőiratú tábla	20 kr

VI. A Természettudományi Osztály köréből :

I. Szám: Az Ozon képződéséről gyors égéseknél. — A Polhorai sósforrás vegyelemzése, Than Károlytól. 1867. 15 l.	12 k
II. Szám: A Közép Idegrendszer szürke állományának és egyes ideggyökök eredeteinek tájviszonyai, Székfogl. Lenhossék Józseftől. 1867. 12 lap.	12
III. Szám: Az állattenyésztés fontossága s jelenlegi állása Magyarországban. Székfoglaló Zlamál Vilmostól. 1867. 46 l.	30
IV. Szám: Két új Szemmérészeti mód, 10 ábrával, Jendrásssik Jenőtől. 1867. 49 l.	70
V. Szám: A Magneticus Lehajlás megméréséről. 13 ábrával. Székfogl. Schenzl Guidótól. 1867. 26 l.	30
VI. Szám: A Gázok összenyomhatóságáról, Akin Károlytól. 1867. 7 l.	10
VII. Szám: A Szénéleg-kénegről, Than Károlytól. 1867. 12 l.	10
VIII. Szám: Két új kénsavas kali-kadmium kettőssónak jegeczalakjairól. 7 ábrával. Krenner József Sándortól. 1867. 7 l.	15
IX. Szám: Adatok a Hagymáz oktanához, Rózsay Józseftől. 1868. 28 lap	20
X. Szám: Faraday Miklós, Akin Károlytól. 1868. 16 l.	10
XI. Szám: Jelentés a London és Berlinből az akadémiának küldött meteórokról, Szabó Józseftől. 1868. 10. l.	10
XII. Szám: A magyarországi Egyenesröpüek magánrajza. 7 táblával. Székfogl. Frivaldszky Jánostól. 1868. 210 l.	1 frt 50
XIII. Szám: A féloldali ideges főfájás (migraine), Dr. Frommhold Károlytól. 1868. 12 l.	10
XIV. Szám: A Harkányi Kénes Hévíz vegyi elemzése, Than Károlytól. 1869. Egy fametszettel. 31 l.	20
XV. Szám: A Szulinyi Ásványvíz vegyelemzése, Lengyel Bélától. 1869. 18 l.	10
XVI. Szám: A Testegyenészet újabb haladása s tudományos állása napjainkban, három kiválóbb kóresettel fölvilágosítva. Székfoglaló Batizfalvy Sámueltől. 1869. 22 l. 9 fametszetű ábrával	25
XVII. Szám. A Górcső alkalmazása a közettanban, Koch Antaltól. 1869. két táblával. 40 l.	30
XVIII. Szám. Adatok a járványok oki viszonyaihoz. Rózsay Józseftől 1870. 17 l.	15
XIX. Szám: A Silikátok formulázásáról, Dr. Wartha Venczétől. 1870. 13 l.	10

Pest, 1870 Nyomatott az „Athenaeum" nyomdájában.

	DATE DUE		